

ШУХРАТ СИРОЖИДДИНОВ
ГУЛНОЗА ОДИЛОВА

НАВОБАХШ
БАЙТЛАР
ЖОЗИБАСИ

УДК: 811.212.154
КВК 83.3(57)
С-98

Шухрат Сирожиддинов
Гулноза Одилова

НАВОБАХШ БАЙТЛАР ЖОЗИБАСИ

Тошкент
2017

УДК: 811.212.154
КВК 83.3(57)

© «BAYOZ», 2017.
© Ш.Сирожиддинов, 2017.

УДК: 811.512.154

КВК 83.3(5Ў)

С – 98

Сирожиддинов, Шухрат
Навобахш байтлар жозибаси: рисола. / Тошкент, “BAYOZ”,
2017. – 96 бет.

Масъул муҳаррир:

Б. Тўхлиев – филология фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

А. Эркинов – филология фанлари доктори,

З. Абдурашидов – филология фанлари номзоди.

Рисола ўзбек мумтоз шеърятидан инглиз тилига таржима билан шуғулланувчи таржимонлар, таржимашунос тадқиқотчилар, таржима назарияси ва амалиёти мутахассислиги бўйича таҳсил олувчи магистр ва бакалаврларга мўлжалланган бўлиб, ўзбек мумтоз адабиётидан инглиз тилига таржима қилишда ўзига хос йўриқ вазифасини ўтайди. Унда мумтоз ғазалларнинг ботиний маъносини таржимада бериш, образли ифодалар адекватлиги, оҳанг ва бадий санъатларни таржимада қайта яратиш муаммолари ҳақида сўз боради.

Рисола Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Илмий кенгашида (26.01.2017 йил қарор № 6) муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

УДК: 811.512.154

КВК 83.3(5Ў)

ISBN 978-9943-4644-7-6

© «BAYOZ», 2017.

© Ш.Сирожиддинов, 2017.

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Алишер Навоий ижоди ўз давридаёқ чет элларда машхур бўлиб, туркий халқлар ҳақида гап кетганда Навоийни эсламай ўтишнинг иложи бўлмаган.

Навоий замондоши, тарихчи Хондамирнинг гувоҳлик беришича хорижий элларнинг подшоҳлари махсус чопар юбориб, Алишер Навоийдан китоб сўрар эканлар. Улуғ мутафаккир бобомизнинг замондоши Давлатшоҳ Самарқандийнинг қитъасида бунинг яна бир исботини кўришимиз мумкин. Бугунги даврда ҳам хорижий элларда Навоийни ўқиш ва ўрганишга қизиқиш катта. Навоий лирикаси — сеҳрли дунё. Дунё ҳикматлари, қадим фалсафаларнинг таъсирчан таълимотлари моҳияти акс этган гўзал байтларни шунчаки ўкиб ўтишнинг иложи йўқ. Байт устида бир зум тахайюл қилсангиз олам-олам завқ оласиз. Ҳазратнинг буюк мутафаккир эканлигига яна бир карра ишонч ҳосил қиласиз.

Халқимизнинг, давлат ва буюк бобокалонимизга бўлган улкан муҳаббати туфайли истиқлол йиллари Навоийнинг барча илмий-ижодий меросини тўлиқ ўрганиб, асарларининг тўлиқ матнини тиклашга эришилди. Шоир асарларининг 10 томлик тўла асарлар тўплами чоп этилди. Инглиз, француз, немис тилларига Навоий ижодидан намуналар таржима қилиниб, нашр этилди. Тўғриси айтиш керак, таржиманинг ҳамма тил учун энг машаққатли ҳисобланган тури шеърий таржимадир. У жаҳон мумтоз лирикаси ихлосмандларининг дунёқарашини бойитиш, уни тушуниш сезимини шакллантириш учун хизмат қиладиган соҳа. Таржиманинг бу турига бўлган қизиқиш ошган сари унга бўлган қатъий талаб кучайиб боради. Навоий шеъриятини Ғарбий Европа тилларига, хусусан, инглиз тилига бевосита таржима қилиш ишлари ҳали юксак савияда эмас. Аруз вазни инглиз халқи учун бегона оҳанг бўлгани туфайли охирги даврларгача арузда ёзилган

шеърни инглизтилли халқлар қабул қилмайди, деган қатъий фикр мавжуд эди. Натижада, Навоий шеърятини таржима қилишга бўлган уринишлар охирига етказилмади. Амалга оширилган яккам-дуккам таржималар насрий баёнга асосланди, ғазаллар оқ шеър бўлиб, инглизча янгради.

Бугунги кунда ғарбий европалик ва америкаликларнинг Шарқ ғазалиётига қизиқиши тобора ортиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Ғазалнавис инглиз шоирлари пайдо бўлди. 2000 йилда АҚШ Вейслан университети томонидан чоп этилган “Ravishing disunites (Real Chazals in English)” тўпламида 160 га яқин америкалик шоирнинг инглизча ғазаллари келтирилган. Бу ҳолат ўзбек таржимонлари учун Алишер Навоий ижодиётини бадийий гўзал тарзда инглиз китобхонига етказишга замин шаклланганлигига далолатдир. Шунинг учун таржималарда арузий оҳангни, қофия ва бадийий санъатларни акс эттиришга жиддий ҳаракат қилишимиз, бунинг имкони бўлмаган жойларда Навоий шеърятини жозибасини сақлаш йўллари ҳақида бош қотиришимиз керак. Ушбу рисола ана шу муаммоларни ечиш устида олиб борилган жиддий уринишларнинг дастлабки ҳосиласидир.

Албатта, у камчиликлардан холи эмас. Аммо ҳар ҳолда истикболда дунё юзини кўрувчи таржималарнинг сифат даражасига ёрдам бериши шубҳасиз.

Шухрат Сирожиддинов,
Филология фанлари доктори, профессор.
Адабиёт бўйича 1-даражали
Давлат мукофоти лауреати

ҒАЗАЛ ТАРЖИМАСИДА ШАКЛ ВА МАЗМУН МУТАНОСИБЛИГИ

Ўзбек мумтоз шеърятининг дурдоналари бўлиши Алишер Навоий ғазалиёти Ғарбу Шарқни бирдек мафтун этиш даражасида гўзал. Ана шу бойликни бор ранглари билан кенг хориж аудиториясига тақдим этиш таржимонларимиз олдига муайян вазифалар кўяди. Ўзбек классик назми ўзининг бадиий бутунлиги, мусикий оҳанги ва кенг фалсафий қамрови билан Ғарб китобхонларида ҳамон жиддий қизиқиш уйғотмоқда. Аммо шу пайтгача Навоий шеърятидан инглиз тилига қилинган таржималар саноклидир. Бу йўналишдаги илк тажриба сифатида 1958 йили Москвада нашр этилган “Uzbek poetry” номли таржималар тўпламига киритилган В. Левлева ва Д.Роттенберг ишларини кўрсатиш мумкин. Унда Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидан Фарҳод ва Хусрав диалоги ва ҳикматли сўзларидан ташқари учта ғазал таржимаси киритилган. Кам бўлишига қарамай, шуларнинг ўзиёқ таржима савияси ҳақида умумий хулоса қилишга асос бўлади.

Алишер Навоий ғазали В.Левлева таржимасида:

With the fever of parting my hand is so burning I fear,

That my healer's kind fingers it may inadvertently sear.

Songs of love are no fountain, but destiny's hopeless lament.

Do you hear how it weeps, how it whispers of grief in

my ear?

May the torrent of tears wash my eyes away in their course,

Nights of sorrow are dark, and the sun to my sight

is a sneer.

Glowing sights take their flight to the darkened and

velvety skies,

Lightening star after star in dome of the heavenly sphere.

*"Bear your burden in silence!" you tell me. I know
it –alaas!*

*Can a read stay unbroken with a mountain to carry
and steer?*

*Do not trust this abode. Many wanderers did it attract,
But they left it again, disillusioned and saddened I hear.*

*Navoi sends his message, but vainly awaits a reply
From his cruel tormentor he holds so so eternally dear*

(Сўзма-сўз таржимаси:

“Хайрлашув видолашув иссиғидан қўлим куйиб кетди
деб кўрқаман.

Бу менинг табибимнинг менга бўйсунмас
бармоқларининг олови,

Севги куйида маъно йўқ лекин қисматим умидсиз
қайғули.

Эшита оласанми у қандай кўз ёш тўқмоқда, қандай
қилиб у қулоғимга қайғудан шивирламоқда.

Дарё кўз ёшлар менинг кўзларимни ювиши мумкин

Қайғу тунлари қора ва мен томондаги куёш
масхараомуз (яъни нур сочмайди)

Ёрқин кўринишлар қора ва қуюн осмон томонга
ўзгарди

Осмон гумбазида юлдуз кетидан юлдуз нур сочади

“Бу ғамингни сукунатга яшир!” деганинг менга. Ох,
мен буни биламан.

Қамишли том, устида тоғдек юк билан ўз маромида
тура оладими?

Бундай кулбага ишонма, у кўп сайёҳларни ўзига жалб
қилган.

Лекин улар уни яна ихлослари қайтиб, ғамга ботиб
ташлаб кетганлар.

Навоний нома жўнатди, лекин бефойда умидворлик
билан жавоб кутади

У умрбод севувчи жафокаш бағритошдан.”)

Ғазал байтларидаги ўзаро қофиядошлик ва оҳанг мутаржимларнинг шеър аслиятига хос жарангдан бохабар бўлганлигидан далолат беради. Аммо таржималарда радифли жумлаларнинг йўқлиги ва ғазаллар сарлавҳаси ёхуд қайси девондан олинганлиги кўрсатилмаганлиги сабабли бизда мазкур таржималарни аслият билан қиёслаш имконияти йўқ. Мазкур ғазал таржимасида Шарқона оҳангни берувчи куйидагича қофияланишни кузатиш мумкин: *a-a; б-а; в-а; г-а; д-а; е-а; ж-а*.

Ушбу таржиманинг инглиз тилидаги жаранги Навоийга хос оҳангга эга ва бу ишда таржимоннинг машаққатлари сезилиб турибди, чунки инглиз тилида қофияси ўз ўрнига қўйилган. Аммо ғазал аслиятини кўрмай туриб, уни сўзма-сўз таржима қилганда, ғазал дунёвий ишқ ҳақида эканлиги маълум бўлди. Навоий ғазалларида учровчи суфиёна қарашлар мазкур таржимани четлаб ўтган. Албатта, Навоийнинг мураккаб фалсафий характерга эга бўлган ғазалларини инглиз тилига яхлит таржима қилиш мушкул. Ишнинг зоҳирий томондан гўзал чиқиши ҳам ғазалларни инглиз тилига таржима қилишдаги илк кичик муваффақият деган эътирофга лойиқ.

2009 йилда Германиянинг Фрайе университети туркологлари ташкил этган симпозиумда Берлин, Франкфурт, Халле, Лейпциг, Лондон, Майнц, Вена шаҳарларидан ташриф буюрган шарқшунос олимлар маърузалар ўқишди. Маърузалар асосида тузилган “*Mir Alisir Nawai*” номли тўпламга тўққизта мақола киритилган¹. Унда Б.К.Ҳайнкле, Ю.Паул, К.Шўнинг, Э.Таубе, К.Рўмер, М.Кирхнер, З.Клайнмихел, Й.Гирлихес, Ҳамид Исмоиловларнинг мақолалари билан танишиш мумкин. Тўпламдаги энг йирик мақолалардан бири З.Клайнмихелнинг “Навоий-бенаво” номли мақоласи бўлиб, унда тадқиқотчи Навоий ижоди, кундалик турмуши,

¹ Mir ‘Alisir Nawai. Herausgegeben von B.Keller-Heinkele and S.Kleinmichel. Eron Verlag. – Wurzburg. 2003. –P.140.

Навоийнинг тахаллуси, ғазал ёзиш қонуниятлари, шарқона ғазал оҳанги каби муаммоларни етгита фаслга бўлиб ўрганади. Гарчи Навоий ғазалиёти немис, француз тилларида бир қадар ўрганилган бўлсада, инглиз тили бу борада биров орқада.

Шарқ нашриётида 2000 йил чоп этилган “Уммондан дурлар. Ғазаллар, ҳикматлар ва рубойлардан намуналар” номли тўплам Навоий шеърятини хорижий ўлкаларга тарғиб қилишда навбатдаги қутлуғ қадам бўлди. Унда Навоий ижоди намуналари аслият ҳамда инглиз ва немис тиллардаги таржималарида берилган. Шоир ғазаллари инглизчага таржимонлар Л.Кметюк ва Қ.Маъмуровлар томонидан ўгирилган.

Ушбу тўплам Навоий шеърятини таржима қилиш ишларидаги жиддий ҳаракатнинг дебчаси сифатида эътироф этилишга лойик. Ҳеч шубҳасиз, келажакда амалга ошириладиган таржималар ушбу тажрибага ҳам суянади. Шунинг учун ҳам бу таржималар таҳлили бўлғуси таржималарнинг сифатли чиқишига доир тавсиялар ишлаб чиқишимизда илк манба сифатида муҳимдир. Маълумки, Навоий лирикасининг жозибаси шеърый матнда бадий санъатларнинг устакорлик билан ишлагилгани, шоир тасвирлаётган объект олами нечоғли муваффақиятли очиб берилганлигига боғлиқ. Бадий санъатлар ўқувчида шеърый матндан муайян эстетик завқ олишга замин яратади. Таржима адабиётлари таҳлили, хусусан, Алишер Навоий ғазалиёти таржималари устида олиб борилган тадқиқотларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Шарқ бадий санъатларини инглиз тилида қайта яратиш муаммоси шу давргача мутлақо ўрганилмаганлиги туфайли жиддий таҳлилларга муҳтож ва таржимачилик соҳаси олдидаги ҳал қилиниши лозим долзарб масаладир.

“ҚИЗИЛ, СОРИҒ, ЯШИЛ” ...

Таржимон маҳорати ва таржима машаққати ҳақида таниқли олимлар Ғ.Саломов, Ж.Шарипов, И.Ғафуров, М.Холбеков, Ш.Сироҷиддиновлар ўз тадқиқотларида жуда кўп ва хўп гапирганлар. Иқтибослар билан ҳажмни кўпайтиришдан бироз чекиниб таҳлилга ўтсак. Юқорида тилга олинган тўпلامдан ўрин олган “Қизил, сориг, яшил” радибли ғазал матлаъси қуйидагича:

When my beauty decks herself in red, yellow and green

My sighs go flying like sparks of red, yellow and green

(Сўзма-сўз таржимаси: “Қачонки менинг гўзалим ўзини қизил, сариқ яшилга безаса, нафасим ҳам қизил, сариқ, яшил рангли учқунлар каби учади”).

Ушбу мисралар Навоийнинг:

Хилъатин то айламыш жонон қизил, сориг, яшил,

Шуълаи оҳим чиқар ҳар ён қизил, сориг, яшил².

байтининг таржимасидир. Сўзма-сўз таржимада аслиятдаги бадий тасвир аниқ берилган. Аммо Ғарб китобхониға байтдан завқланиш учун яна нимадир етишмайди. Уни Навоий маҳоратидан таъсирланиш ҳисси дейиш мумкин. Китобхон байт замиридаги кучли дардни идрок эта олмайди. Навоий байтларида кўплаб санъатлар қоришиқ келади. Уларни шарҳлаб кетиш Навоий маҳорати, буюклигининг тарғиби сифатида жуда долзарбдир. Юқоридаги байтга изоҳ сифатида бир неча санъатларнинг ишлатилганлиги кўрсатиб берилса, мақсадга мувофиқ бўлган бўларди. Навоий айтмоқчи, унинг маҳбубаси қизил, сариқ, яшил рангли либосда кўринса, бундан ишқда

² Алишер Навоий. Фавоид ул-қибар. МАТ. 20 томлик. – Тошкент: Фан, 1988. Т.3. – Б. 264-265.

ўртанган ошиқнинг охи кизил, сарик ва яшил тусда осмонга бўралаб кўтарилади. Шоир охи мисоли гулхандан кўтарилаётган шуъладек. Маълумки, гулхан шуъласи турли рангларда жилоланади. Бу ерда шоир қалб отапининг шундай кучли эканлигини ифодаламақдаки, ундан кўтарилган оҳ-фиғон бамисоли гулхан устида товланаётган шуълага менгзалади. Бу ташбих санъатидир.

Шоир бўғзидан нафаснинг оловланиб чиқиши шу даражада ғайритабиийки, тасаввурга сифмайди. Бу муболағанинг “гулув” турига мансуб. У шоир фикрини аниқ-равшан ҳис этиш имконини беради. Шундай экан, Навоий ғазали таржимаси ёнида тегишли изоҳлар берилса, шоир маҳорати, ғазал ғоясининг ўқувчи томонидан идрок этилиши енгиллашади. Изоҳлар устида ишлаш таржимон учун ўз хатоларини кўриш имконияти ҳамдир. Буни куйидаги мисол воситасида кўрсатиш мумкин:

2-байт:

*I have cultivated the desert of love so the hot breath
of my sighs
Has turned the barrenness into a flowering red,
yellow and green.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Мен ишқ саҳросини ободонлаштирдим, шундай экан, менинг қайноқ нафасимдан, яланғочлик (яъни чўл) гуллаб яшнаётган кизил, сарик, яшилга айланди”.)

Ушбу байтнинг аслияти куйидагича:

*Гулхан этдим ишқ саҳросин самуми оҳдин,
Ким эсар ул дашт аро ҳар он қизил, сориг, яшил.*

Бу байтда ҳам гулув ишлатилмоқда. Инглизча таржимада “Мен ишқ саҳросига ишлов бердим, шундай экан, менинг қайноқ нафасимдан яланглик гуллаб

яшнаётган қизил, сарик, яшилликка айланади” дейилиши ўқувчида Навоий байтини тескари тушунишга хизмат қилади. Аслида Навоий “Менинг оҳим шу даражада кучлики, у гармсел мисолидир. Сахрода гармсел шундай чанг-тўзон кўтарадики, унинг гирдобида қолган одам улкан чанг оқимининг куёш шуълалари таъсирида турли рангларда жилоланишини кўради, гўё бутун сахро назарида турли ранглар билан қоплангандек туюлади”, – демоқчи бўлади. Бу ўхшатиш Навоийнинг юксак бадий маҳоратига далилдир. Бундан ташқари, Навоий байтлари мақтаъдан олдин келувчи шохбайтгача изчил ривожланиб боради. Таржимада ана шу изчиллик кўзга ташланмайди. Биринчи байтдаги оҳ билан иккинчи байтдаги гармселнинг боғлиқлик даражаси ифодаси, ҳис-ҳаяжоннинг яна бир пардага кўтарилганлиги сезилмай қолган. Таржимада байт маъноси сийқалаштирилиб: “Сахрога ишлов бериб, уни гуллаб-яшнаган воҳага айлантирилгани” баён этилган. Самум, яъни гармсел образи бутунлай таржимада тушиб қолган. Байтда ишлатилган “ғулув” санъати “таблиғ” санъатига айланиб қолган. Таблиғ эса муболағанинг энг қуйи, заиф даражаси бўлиб, ишонса бўладиган туридир. Гарчи ошиқ ишқ саҳросини назарда тутган бўлса ҳам, унинг саҳрога ишлов бериши ва уни гулзорга айлантиришини тасаввур қилиш мумкин. Бундан шундай хулоса қилса бўладики, таржимон мумтоз бадийят сирлари, Шарқ бадий санъатлари борасида тегишли маълумотга эга бўлиши лозим.

3-байт:

*When I recall your grace, the mirror of your soul reflects
As from the strained glass mosaic of my window the
colors red, yellow and green...*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Қачонки сени ёдга олсам, қалбинг кўзгусида акс пайдо бўладиким, деразамнинг

ойнасида таранг тортилган мозаикага ўхшаб қизил, сариқ, яшил...”)

Навоий байти оригиналда қуйидагича янграйди:

Шишадек кўнглимдадир гулзори хуснинг ёдидан,

Тобадоннинг аксидек алвон қизил, сориг, яшил.

Байт мазмунидан англашилишича, ошиқ маъшуқасининг беқиёс гўзаллигига шунчалар мафтунки, уни эслаганда тобадон, яъни ўрта асрларда Шарқ ўлкаларида дераза ўрнини ўтаган туйнук шишасидан қоронғу уйга тушаётган қуёш нурлари турли рангларда жилолангани каби қалбига оқиб кираётган хусн тасаввури ранг-баранг рангларда товланади. Шиша ва тобадон, кўнгил ва тобадон акси зоҳир бўлган макон, гулзор ва алвон – ранг-баранглик, хусн ва қизил, сариғ, яшил ранглар бир-бирига мутаносиб равишда “ташбихи малфуф” санъатини намоён этади.

Таржимадан қуйидагича маъно англашилади: “Қачонки мен сенинг хуснингни ёдга олсам, сенинг руҳинг акси кўринар, худди деразанинг рангли ойналаридан тушаётган қизил, сариқ ва яшил ранглар акси каби”.

Таржимон байтнинг маъносини ўз тилида тушунарли етказиб бериш мақсадида муносиб ифода шаклини танлаган. Нур ранг-баранглигини янада аниқ чизиб бериш мақсадида ғарбликлар архитектурасида маълум бўлган “мозаикали дераза”дан фойдаланади. Таржимоннинг ижодий ёндашувини маъқуллаш мумкин. У ҳолда байт мазмунига путур етказмасдан “кўнгил шишаси ва тобадон” мутаносиблиги адекватлигини таъминлаш ҳақида ўйлаб кўриш керак эди. Ўшанда шарқона ташбих санъати инглиз тилида қайта яратилган бўлар эди.

4-байт:

*The very thought of your face, of the dark shadow above
the lip,
Makes the world sparkle a bright red, yellow and green.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Юзинг ҳақида кучли ҳаёлнинг ўзи – бу лабинг тепасидаги қора соя бўлиб, бутун дунёни қизил сариқ ва яшил нурга тўлдиради”).)

Аслият:

*Оразу холинг била хаттинг хаёлидан эрур,
Кўзларимнинг олдида даврон қизил, сориғ, яшил.*

Ёр гўзаллиги ва ошиқ беҳаловатлиги васфи шу байт билан ниҳоясига етади. Таржима маъно ва руҳият жиҳатидан аниқ адекватлик касб этган. Байтда тилга олинган Шарқ гўзали васфининг асосий компонентлардан бири – “хат”, яъни ёр лаби устидаги “чизиқ” (нозик қора мўй) ни *dark shadow* сояга қиёслаб таржимон ўз тилида муносиб бадий муқобил топа олган. Байтда тилга олинган Шарқ гўзали васфининг яна бир асосий компонентлардан бири – “хол” образи таржимада тушиб қолган. Бунинг сабаби таржимоннинг ушбу нозик тасвир объектига эътибор бермаганида ёхуд уни инглиз тилида қайта яратиш муаммо бўлганида бўлиши мумкин. 4-байтда Навоий конкрет инсоний белгиларда заминий гўзал суратини чизади. Бундан ғазал фақат зоҳирий ишқ тавсифига бағишланган деб ўйлаш юзакилик бўлади. Кейинги байтларда зоҳирий маъно билан бирга ботиний, яъни тасаввуфий талқинга имконият яратилади:

5-байт:

*Pour red wine into a golden goblet in Spring,
For where else are combined in such a harmony
the colours red, yellow and green.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Баҳор фаслида оч қизил рангдаги вино олтин қадаҳда яна қаерда қизил, сарик, яшил рангларнинг бу қадар уйғунлашгани бўлиши мумкин.”)

Аслият:

*Лаългун май тутқил олтин жом бирлан сабада
Ким, булардин яхши йўқ имкон қизил, сориг, яшил.*

Турфа шуълалар ила лим тўла кўнгилинг муроди эса ваҳдат майи. Киши ҳали ёш (сабза) экан, олтин (асл) жомда лаългун май – ҳақиқий ишқ ва эътиқод шаробини ичса, не хуш? Борлиқ турфа хиллиги, сир-синоатига ошно бўлишнинг бундан яхшироқ имкони бўлурми?

Аслиятдаги *сабада* сўзи, таржимада *in Spring* яъни баҳорда деб ўгирилган. Албатта, *сабза* сўзининг кўплаб маънолари мавжуд, у “яшиллик”, “баҳор”, “яшариш” маъноларини ҳам беради, аммо ғазалда ёшлик назарда тутилган. Бу сўз *in spring* тарзида келтирилганда инглиз ўқувчиси ундан мурод ёшлик эканлигини англаши учун изоҳ лозим бўлади.

Бадий санъатлар тўғрисида маълумотга эга бўлмаслик, кўп ҳолатларда, таржима маъносининг бузилишига олиб келади. Масалан:

*Фақр аро беранглик душвор эрур беҳад, ва лек
Ҳирқада тикмак эрур осон қизил, сориг, яшил. —*

байти таржимасидан англашилган маъно жуда ғариб:

*The poor can hardly afford clothing even of a single shade,
Still they can easily sew into their robes stripes of red,
yellow and green.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Камбағаллар ёлғиз ўзларинигина кийим билан зўрға таъминлайдилар, шунинг учун улар хирқа, яъни чакмонларига қизил, сариқ ва яшил ямоқларни осонлик билан тикадилар”.)

Аслиятда “муқобала”, яъни қаршилантириш санъати қўлланган бўлиб, бу санъат бир-бирига зид тушунчалар орқали муайян ғояни таъкидлаш, таъсирчан ифодалаш мақсадида қўлланади. Таржимон “фақр”даги “беранглик” ва хирқадаги “ранг-баранглик” тушунчалари орқали ишлатилган “муқобала” санъатига эътибор бермагани учун байт маъносини жўнлаштириб юборган. Натижада, таржимада навоиёна чуқур фалсафий ҳикматга эга бўлган шохбайт оддий мулоҳаза ва маъносиз мисраларга айланиб қолган. Фақр (фақирлик) сўфийлик мартабасидаги бир мақомдир. Абдурахмон Жомий фақрни икки турга бўлади: расмий ва ҳақиқий. Расмий фақр деб мол-дунёга эга бўлмаслик ва фақир яшашга айтилади. Ҳақиқий фақр эса ҳар қанча давлати бўлса ҳам, ҳар қандай шароитда ҳам мол-дунёга берилмаслик ва ниҳоятда оддий яшашга айтилади. Баъзи шайхлар халқни Ҳақ йўлига эргаштириш учун фақир суратида тарғибот ишларини олиб борганлар. Улар бой бўлсалар ҳам дунё ҳою ҳавасларига лоқайд қараганлар (беранглик шунга ишора). Инсон нафс исканжасидан халос бўлар экан, Илоҳий моҳиятни чуқурроқ идрок эта бошлайди. Зоҳирдаги фақр аломати бўлмиш турли ямоқли либос ботинан фақирга айланиб қолиш далолати эмас, дейди Навоий. Бу ўринда таржимон “фақр” сўзини “poor” деб эмас “fakir” деб берса бўларди. Инглиз тилига дастлаб транслитерация қилиб келинган бу Шарқ реалияси эндиликда инглизча изоҳли луғатларда: “fakir – Moslem holy beggar³” (қаландар ёки дарвеш маъносидаги мусулмон

³ Webster’s New world dictionary / Simon and Schuster – USA.: William Collins publishers – 1977. – P.57; <http://www.macmillandictionary.com/fakir>.

муқаддас тиланчиси) тарзида учрамоқда. Демак, фақир сўзининг лексик маъноси инглиз китобхонига таниш. Таржимада **фақр** сўзининг тасаввуфий маъноси ва байтдаги мазмуни, яъни Навоийнинг ҳақиқий фақир бўлиб яшаш мушкуллиги, аммо чакмондаги ранг-баранг ямоқлар орқали фақирликка даъво қилиш осон эканлигига ишора қилаётгани ва риёкорликни қоралаётгани қисқа изоҳда тушунтириб кетилса, байтнинг ботиний мазмунини идрок этиш инглиз ўқувчиси учун нисбатан енгилроқ бўларди.

Эттинчи байт – мақтаъ қуйидагича келтирилади:

Эй Навоий, олтину шингарфу зангор истама,

Бўлди назминг рангидин девон қизил, сориз, яшил.

Инглизча таржимаси:

*I say, Navoiy, seek no longer for brilliant gold, scarlet
and green colors,*

*For the flowers of your poetry have tinged this divan red,
yellow and green.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Эй Навоий олтин қизил ва яшил рангларни қидирма, сенинг шеъриятинг гулларидан бу девонинг қизил, сариқ ва яшилга бўялди.”)

Навоий ғазаллари таржималарини кузатар эканмиз, мутаржимлар, асосан, шоирнинг фалсафий мазмундаги ички ва ташқи бош маъноларга эътибор қаратгани ҳолда, ўзида шарқона шеърий санъатлар жозибаси мужассам этган ғазаллар таржималарида бироз оқсаётганликларининг гувоҳи бўламиз.

ШАМ ТОРИНИ ПАРИШОН ҚИЛИШ ЙЎЛИ

*Хусни ортар юзда зулфин анбарафшон айлагач,
Шамъ равшанроқ бўлур торин паршон айлагач⁴.*

Шоир гўзалнинг юздаги зулфини “анбарафшон” этиши, яъни атир сепиб тараши унинг хуснига хусн кўшишини таъкидламоқда. Ўз сўзини кучайтириш мақсадида шамънинг “тори”, яъни ўртасидаги пиликни “паршон” қилиш, яъни титганда янада кучлироқ шуъла таратишини мисол қилиб келтиради. Ушбу байтда таносиб санъати қўлланган. Жамъ санъати ҳам мавжуд. Жамъ - нарса ва тушунчаларни бирон белги бўйича байтда жамлаб, улар ўртасидаги муносабат асосида бирон образли фикрни ифодалаш санъатидир⁵. Шоир биринчи мисрада хусн ва шамъ, зулф ва торни ташқи гўзаллик белгиси сифатида жамлайди. Шоир бу рамзларни ёр гўзаллигининг тасвири учун ишлатган.

Шу байтни инглизча таржимасида кўрамыз:

*Your beauty shines brighter when your tresses fall free,
breathing the scent of ambrosia...
So candle burns brighter when the treads of the wick have
been loosened.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “сенинг гўзаллигинг янада ёрқинроқ ифода топади. Шамъ ҳам ёрқинроқ ёритади, агар пиликнинг фаолияти тугатилса яъни, пилик тугаса”).

Инглизча таржимада гапнинг маъно жиҳатдан тури ўзгариб кетган. Аслиятда шоир ёрини кўз олдига келтириб, унинг гўзаллигини мадҳ этмоқда. Аммо таржимада, *your*

⁴ Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 20 томлик. – Тошкент: Фан, 1988. Т.3. – Б. 98.

⁵ А.Ҳожаҳмедов. Шейрий санъатлар ва мумтоз кофия.– Тошкент: Шарк, 1998. – Б.93.

beauty - (“сенинг гўзаллигинг”) дея ёрга мурожаат этилиши ва “сен сочларингни ёйганда ва хушбўй хидлар таратиб юрганингда чиройлироқ кўринардинг” деб маслаҳат берилиши, гапнинг семантик, синтактик ва услубий қурилишини ўзгартириб юборган. Ёр ҳақидаги хаёл ёрга мурожаат тусини олган. Инглизча *have been loosened* ни ҳар хил талқин қилиш мумкин “тугатиш”, “бўшатиш” “отиб ўлдириш” каби. Бу ўринда *let off the leash of wick* яъни шам пилигини тортиб қўйиш деб ўгирилса “шамъни паришон қилиш”га мос эквивалент ҳосил бўлар эди. Шамъ пилигини титиб, тўзғитганда яхшироқ ёниши билан боғлиқ ҳодиса инглиз тилига бироз нотўғри ўтирилиб, мантиқ бузилган. Чунки пилик тугаганда шамъ яхшироқ ёниш ўрнига ўчиб қолади. Пиликни бўшатганда эмас тортиб қўйганда шамъ яхшироқ нур таратади. Таржимада биринчи ва иккинчи байтни ўзаро боғлаш учун *so* (“шундай қилиб”) ўрнида *as* (“гўё; дек; дай”) ишлатилса, адекватлик сари қадам қўйилган бўлар эди. Шунингдек, ушбу байт таржимасидаги баъзи олмошлар ва сўзларга қуйидагича ўзгартириш киритилса, таржима аслиятга яқинроқ чиқарди:

*Her beauty shines brighter when her tresses fall free,
breathing the scent of ambrosia...
As the candle burns brighter when let off the leash of wick.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “сочларини эркин ёйиб, хушбўй хидлар таратиб юрганда унинг гўзаллиги ёркинроқ ифода топади, худди шам пилигини тортиб қўйганда яхшироқ ёнгани каби.”)

Кейинги байтни кузатамиз:

*Юзни гуллардин безабму бизни қурбон айладинг,
Ё юзунга тегди қонлар бизни қурбон айлагач?*

Шоир маъшукаси жамолига хайрат ила боқиб, қурбон бўлмоқда ва бу гўзалликнинг сабаби ёр юзини гуллар билан безаганидами? Ёки ошиқ қурбон бўлаётганда ундан сачраган қонлардан қизил бўлганми, деб савол бермоқда. Шу ўринда шоир шибҳи хусни таълил⁶ санъатини қўллаган. Чунки маъшуканинг юзи атрофидаги гулни қонга ўхшатган ҳолда унинг ёр чехрасига тегиш сабабини катъий қилиб эмас, балки гумон қилиб айтади. Айни дамда бу байтда мадҳ санъатининг ўзига хос кўринишларидан бўлган “таъкид ул-мадҳ бимо яшбахуз-зам” санъати мавжуд. Ушбу санъат турида бирор айбни кўрсатиш орқали объект мақталади. Юқоридаги байтда шоир ёрни жаллод, қотил деб айблаш асносида унинг гўзаллигига ишора қилмоқда, уни мадҳ этмоқда. “Қурбон бўлмоқ”нинг маъноси мусулмон киши учун тушунарли. Ушбу байтда қурбонликнинг тиф билан бажариладиган маросим ва бунда қон сачрашига ишора этилмоқда. Мазкур маъно инглиз тилига таржима қилишда ҳисобга олинмагани оқибатида қуйидагича ноаниқлик келиб чиққан:

*Have you adorned your beauty with flowers for the
sacrificial rite
Or has your beauty been enhanced by the blood you were
spattered with when you sacrificed us?*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Сен ўз гўзаллигингни қурбонлик маросими учун гуллар билан безатдингми, Ёки сенинг гўзаллигинг бизни қурбонлик қилгандаги қондан кучайиб кетдими (яъни гўзаллашдими?)”)

Аслиятда ошиқ ёрига уни кўриб қурбон бўлганлигининг сабаби сифатида гўзал юзнинг мафтункорлигини янада оширган қизил гулларга ишора

⁶ Шубҳали чиройли сабаб. А. Ҳожиаҳмедов. Шу манба. – Б. 28.

этган бўлса, таржимада маъшуқадан қурбонлик маросими ўтказиш учун “гуллар билан безатдингми?” дея сўралади. Бундай талқин инглиз ўқувчисига “Шарқда ошиқ ва маъшуқа ўртасида қандайдир қурбонлик маросими ўтказиладики, бунинг учун қиз гуллар билан безаниши керак бўлади” деган фикрни пайдо қилиши эҳтимолдан холи эмас. Шу ўринда “қурбонлик” фақат ёр учун қилинади, деган тушунча ҳам юзага чиқади. Бу эса, ғазалдаги юксак бадииятнинг саёз талқин этилишига олиб келади. Таржимоннинг нотўғри йўлдан бориши натижасида шоир қўллаган “шибҳи ҳусни таълил” санъати таржимада учрамайди. Мазкур байтда “қурбонлик маросими” (sacrifice) жумласи ва унинг нима сабабдан байтга киритилганлиги қисқача изоҳда бериб ўтилмаса, инглиз ўқувчисига у қадар тушунарли бўлмаслиги мумкин. Биринчи мисрадаги *for the sacrificial rite* (қурбонлик маросими) жумласи *when you sacrificed us?* тарзида ўзгартирилса, Навоий қўллаган шеърий санъат таржимада қайта тикланади:

*Have you adorned your beauty with flowers when you
sacrificed us?*

*Or has your beauty been enhanced by the blood you were
spattered with when you sacrificed us ?*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Бизни қурбон қилиб чиройингни гуллар билан безадингми, Ёки сенинг гўзаллигинг биз қурбонлик қилганда сачраган қондан қучайиб кетдимми?”)

“ҚАРО КЎЗУМ” ЖОЗИБАСИ

Ҳар бир таржима тил имкониятлари ва мезонлари даражасида амалга оширилади. Маънони зўрма-зўраки тарзда сақлаб қолишга уриниш оҳанг, бадиият, қофиянинг бузилишига сабаб бўлиши мумкин. Албатта, таржимоннинг мумтоз адабиётимиз дурлари саналмиш Навоий ғазаллари таржимасига қўл уриши, яъни “Навоий панжасига панжа уриши” таҳсинга лойиқ. Таржималарга назар солсангиз, мутаржим Л.Кметюк ғазалнинг умумий ғоясини бериш мақсадида ўз тилида турли эквивалентларни қидиргани ва тинимсиз изланганини сезасиз. Аммо аслият моҳиятни тўла ва мукамал тушуниб олиш билан бирга, бу моҳиятни ўқувчилар онгига сингдиришнинг қулайроқ йўллари излаши ҳам таржимон зиммасидаги бош вазифалардан биридир. Биз ўз мулоҳазаларимизни Навоийнинг машҳур “Қаро кўзум”ига назар ташлаш орқали билдирмоқчимиз.

1-байт (матлаъ):

*Қаро кўзум, келу мардумлуғ эмди фан қилгил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилгил⁷.*

Байтларнинг мазмунини теран тушуниш бадиий санъатларни қайта яратишнинг асосий омилдир. Юқоридаги байтда зоҳирий, дунёвий моҳиятга кўра, лирик қаҳрамон висол илинжида маҳбубага илтижо қилаётгир: “Қора кўзли гўзалим, келсанг-чи, мурувват ва вафо йўлини, одамийлик расмини тутсанг-чи”. Одамнинг кўз қорачиғида кўз гавҳари жойлашган бўлади, кўз мана шу гавҳар воситасидагина борлиқни кўра олади. Ана шу табиат қонунини назарда тутиб, шоир иккинчи мисрада яна илтижо қилади:

⁷ Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 20 томлик. – Тошкент: Фан, 1988. Т.3. – Б. 297.

“Кўзимнинг қорачиғида гавҳар каби ватан тутсанг-чи, токи мен кўзим ёришиб, олам гўзалликларидан баҳраманд бўлсам.”

Л.Кметюк шеърини парчани инглизчага қуйидагича таржима қилган:

*Come my dark eyed one come and show your kindness,
Weave a nest for yourself, in the depth of my pupils.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Кел, қора кўзлим кел ва инсонийлигингни кўрсат, Кўзларимнинг қорачиғида ўзинг учун ин тўқиб ол.”)

Адабиётшунос олим Нусрат Жумаҳўжа “Қаро кўзум...” ғазалининг қиёсий таҳлили” мақоласида ғазалнинг муфассал шарҳини баён қилган. “Қаро кўзум” ундалмаси икки хил, илоҳий мазмунда Аллоҳни, дунёвий маънода эса севиқли гўзал маҳбуба, ёр, дўстни англатади. *Мардум* сўзи эса машҳур икки маъносида, ушбу байтда ҳам собит: 1) одам, одамлар, халойик; 2) кўз қорачиғи – гавҳари (*мардумак*, *гавҳарак* шаклида ҳам қўлланади). *Мардумлуғ* – одамгарчилик, инсонийлик, мурувват, марҳамат, лутф – илтифот, раҳм – шафқат, инсонпарварлик.

Мардум ва *мардумлуғ* орасида шакл ва маъно муносабати асосида тажнис санъати яратилган. Мисраларнинг *қаро кўзум* ва *кўзум қаросида* бирикмалари билан бошланишида тарду акс (терс такрор) санъати мавжудки, бу эҳтиросли назмий оҳангни юзага чиқаришда муҳим эстетик хизмат ўтаган⁸.

Кўриб турганимиздек, иккинчи мисра таржимаси аслиятнинг тўлақонли мазмунини очиб бера олади. Ғазалдаги ошён, истиқомат маъноларини англаувчи *ватан* сўзига маъно жиҳатдан мос эквивалент *nest* (“ин”) сўзи қўлланган, яъни “кўзларимнинг тубида ўзингга ватан, ин

⁸Н.Жумаҳўжа. Сағрлар силсиласидаги сеҳр. – Тошкент: 1996. – Б. 21

қилиб олгин” маъносининг англашилиши аслиятга мувофик тушган. Таржимада бу мисранинг ботиний, ҳам зоҳирий маънолари сақлаб қолинган.

Аслиятда, ошиқ Гўзалдан мурувват ва вафо йўлини тутишни, одамийликни одат қилишини сўрайди (*фан қилмоқ* – одат (касб) қилмоқ).

Ҳар иккала сўзнинг қўшилуvidан юқоридаги маъно ҳосил бўлган ва бунда дунёвий жиҳатдан ошиқ ўз маъшуқасига “энди узоқ айриликдан сўнг одамгарчилик қилиб, вафо қилишни сўрайди. Сўфиёна талқин этилганда эса – илтижо, жамол орзуси, яъни Аллоҳнинг лутфу эҳсони тажаллисидан умидворлик. Сўфий учун ўз нигоҳида, қорачиғида илоҳий нур жилваланиши, оламни шу муборак нур орқали кўриш олий бахт. Аммо таржимада *фан қилгил* ундалмаси ўрнига *show your kindness* (олижаноблигини кўрсат) буйруқ гапи берилган. Ваҳоланки, ошиқ ёр васлига ета олмай гиналаб, маъшуқадан инсоний олижаноблик, сўфий эса Аллоҳдан ўз васлидан бенасиб қилмасликни сўрайди. Таржимон қўллаган эквивалент бунга қарама-қарши маъно касб этган. Таржимада маъшуқанинг олижаноб эмаслигидан изтироб чекаётган ошиқ ва Аллоҳнинг назаридан четда қолаётган сўфий учрамайди.

Навоий байтда Шарқ бадийий санъатларидан тарду акс (қаро кўзум ва кўзум қаросида), тажнис ва иштиҳоқ санъатидан (*мардум* ва *мардумлиг*) унумли фойдаланади. Таржимада шоир фойдаланган шеърий санъатлар Шарқ шеърияти учун характерли эканлигини ҳисобга олиб, уларнинг таржимада учрамаслигини табиий ҳол деб баҳолаш мумкин. Аммо байтлар орасидаги қофиядошликнинг йўқлиги ғазал оҳангининг услубий жиҳатдан бузилишига олиб келган. Ушбу байт куйидагича таржима қилинганда, эҳтимол, таржимада адекватлик юзага келган бўлар эди:

*Come my dark eyed one come and learn then kindness
In the depth of my pupils, weave for yourself a nest*

2-байт:

*Юзунг гулига кўнгил равзасин яса гулшан,
Қаддинг ниҳолига жсон гулшанин чаман қилгил.*

Н.Жумахўжанинг кузатишлари айни биз тадқиқ этаётган мавзуга бевосита дахлдор бўлгани учун, уларга яна муурожаат этамиз: Мазкур байтда тасвир анча содда ва муайян, бироқ бу байт ҳам бир қанча рамзий иборалардан таркиб топган бўлиб, уларни шарҳламасдан мазмун-моҳиятини англаб етиш қийин: 1. *Юзунг гули* – зохирий маъноси – “ёр чехраси”. Ботиний маъноси – “Ҳақ жамоли”. 2. *Кўнгул равзаси* – кўнгил боғи, инсон руҳият олами. 3. *Қаддинг ниҳоли* ёрнинг ниҳолдек қадди-қомати, *жсон* сўзи таркибидаги (араб ёзувида) *алиф* ҳарфи, илохий маъшук қомати. 4. *Жсон гулшани* ошиқнинг вужуди, бағри, *алиф* (1) ҳарфининг маскани бўлмиш *жсон* сўзи – манзурнинг жавлонгоҳи.

Биринчи мисра “сенинг юзинг менинг кўнглим боғида гул очсин” маъносидаги висол илинжини таъкидлаб келади. Шунингдек, бу мисрада биринчи байтнинг мантикий давоми ҳам англашилиб турибди. Маълумки, кўз – кўнгилнинг ойнаси. Ёр жамолига муяссар бўлган кўнгил ёришади. Кўз қорачиғида макон қурган ёр жамоли чуқур томир ёзади, кўнгилда акс-садо беради, кўнгил боғида ишк чечаклари гуллайди, бўстонга айланади. Шунинг учун лирик қахрамон “Сенинг алифдек қоматинг ниҳоли менинг жони дилим боғида яшнасин ва юзинг гули бу боғни гулшанга эвирсин,” – дея илинж-илтижо изҳор этмоқда⁹.

⁹ Н. Жумахўжа. Шу манба. – Б. 23.

2-байтдаги 1-мисранинг инглизча таржимаси:

Turn the garden of my heart into a flowerbed, for the blossom that is your face,

Таъкидлаш лозимки, мазкур мисра сўзма-сўз таржимада аниқ ифода этилган:

(“Юзингдаги гулгун яшнашингдан кўнгил боғимни гулзорга айлантир”.)

Таржимон аслиятдаги мазмунни маҳорат билан сақлаб қолган, шу байтдаги иккинчи мисрада араб ёзувигагина хос бўлган ҳарфий санъат, ташбеҳи измор, яъни яширин¹⁰ ташбеҳ қўлланган. Жон сўзи уч арабий ҳарфдан, яъни “жим”, “алиф”, “нун” дан иборат. Алиф ҳарфи жоннинг ичида (марказида) жойлашган. Бу ерда чаманнинг ичида экилган ниҳолга ўхшатиш мавжуд:

Қадинг ниҳолига жон гулшанин чаман қилгил.

Кўриниб турибдики, бундай сўз ўйинини инглизчада бериш қийин. Инглиз тили ҳинд-европа оиласининг герман гуруҳига мансублиги ва ёзувнинг туркий имло қоидаларидан қускин фарқланишини ҳисобга олиб, инглиз тилида бу санъатнинг берилмаслигини таржима хатоси ҳисобламаслик мумкин. Шунинг учун бундай ҳолларда мисра шарҳининг хаволада берилиши мақбул ечимдир. 2-байтнинг 2-мисраси:

And the rest your slender form so like the sapling in the garden that is my heart

(Сўзма-сўз таржимаси: “Қолган чиройингни худди кўнглим боғида ниҳол каби ростлагин.”)

¹⁰ Ташбеҳи измор (яширин ўхшатиш). Бу хил ташбеҳда шоирнинг диққати бошқа нарсага қаратилгандек туюлади-ю, ammo унинг асл мақсади ўхшатиш бўлади. Қаранг: Хожиаҳмедов А. Шеърый санъатлар ва мумғоз қофия. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 20

Бу мисра грамматик жиҳатдан ҳам аслиятга мувофиқ, байтдаги икки мисра *and* (ва) боғловчиси билан боғланган. Гапнинг маъно жиҳатдан тури – буйруқ оҳангидаги гап ва бу гап таржимада ҳам ўз грамматик шаклини сақлаган. Биз юқоридаги аслиятда шу мисрада ташбиҳ санъати қўлланганлигини кузатдик. Алифнинг ниҳол – қадга ишора қилиниши, ёрнинг жон гулшанида қаддини тик тутиши, яъни алифдек тик қадди-қомати билан туриши кўзда тутилган. Инглиз тилидаги *form* сўзининг ишлатилиши бунга жуда мос келади:

Form сўзи асосан икки хил маънони билдиради:

- 1) от (*shape, aspect*) кўриниш, шакл, қад-қомат;
- 2) феъл (*to form*), яъни бир кўринишга келтириш, тартибга солиш.

Мисрада *form* сўзи *in* предлоги билан берилган бу ҳолатда сўз “қаддини бирор ерда ростламоқ” маъносини беради. Масалан: *The troops were formed into line.*¹¹ *Солдатларни бир чизиқда ростлаиди.*

Таржимоннинг *form* сўзини қўллаши Навоий кўзда тутаётган “Қадди қоматни тик тутиб, кўнгил боғида кўним топиш”ига мос тушади.

3-байтнинг, 1-мисраси:

*Таковарингга бағир қонидин хино боғла,
Итингга ғамзада жон риштасин расан қилгил.*

Таковар, яъни тез юрар йўрға от мумтоз шеърятдаги анъанавий тимсоллардан. Ғазалларда маъшуқа отлик қиёфада чиройли назмий мисраларда тасвирланади.

¹¹ Oxford English - Russian Dictionary. – Бишкек: Туркистан, 2000. – Р. 234.

Севиклининг отига илтифот кўрсатиш орқали ўз муҳаббати ва садоқатини изҳор қилиш барча мумтоз шоирларимиз учун умумий хусусият. Масалан, Навоий лирик қаҳрамони – маъшуқа от елдириб, унинг ёнидан ўтиб кетишини, хижрон балосига яна мубтало бўлишини истамайди (Н.Жумаев шарҳи). Ошиқ ўзининг бағир қони от оёғига хино бўлишини, ғамзада жони Маҳваш ёнида елиб юрган ити бўйнида арқон бўлишини орзу қилади. Хино боғлаш удуми Европа учун мутлақо ёт. Табиийки, инглиз ўқувчисига шоирнинг ёрга, отига “хино боғлаши”ни сўраганда, нимага ишора қилаётгани тушунарсиз туюлиши мумкин. Оёғига хино боғланган кишининг тез юра олмаслиги, инглиз ўқувчисига маълум эмас. Аммо ёр отига инсонга хос удумни бажартириш, ошиқнинг юрак бағридан олинган қонни ёрнинг отига хиноликка садқа қилишдек буюк ҳурмат, Шарқона севги ва илоҳий ишқни ўзга миллат ўқувчисига шундайлигича кўрсата олиш Навоий ғазалларидаги бекиёс жилони ёрқинроқ англаш имкониятини берарди. Миллий колоритга хос *Хино* сўзи матн ичида транслитерация қилиниб, эквивалентсиз лексикани узатиш усулларида бири ҳисобланган *изоҳли таржима*дан фойдаланилган ҳолда, бу сўзга матн сўнгида изоҳ берилиши мумкин эди. Аммо бу байт қуйидагича таржима қилинган:

3-байт 1-мисрасининг инглизча таржимаси:

Splash the hooves your brave steed in me heart's blood.

(Сўзма-сўз таржимаси: “Юрагимдан олинган қонни отингга сачрат.”)

Бу таржимада хино қўйиш билан боғлиқ тасвир йўқ. Унда “юрак қони”ни ёр отига сачратиш сўралмоқда. Таржимон навоиёна мулоҳазани англамас-да, ундаги тасвирни беришга иштиёқ кучлилигидан отни жайрон отга

айлантиради. Дарҳақиқат, жайрон отнинг бадани қон сачрагандек туюлади. Хино эса отнинг оёқ қисмини бўяш учун ишлатилади. Адекватликни таъминлаш учун бундай йўлдан бормасдан *хино* сўзига ва унинг нима сабабдан байтда қўлланаётганлигига алоҳида изох бериб ўтилса, гўзал миллий колорит анъанаси таржимада акс этарди ва бу Навоийнинг ўзига хос услубини ёрқинроқ намоён бўларди. Масалан:

Bandage a henna under your steeds feet,
And weave a leash for your dog from the tendons of my
sad soul, indeed.*

Henna*- is a flower in dark red color which grows in Central Asia region and uses for medicine. The man who bandages henna the herb under his foot can't walk quickly. Poet asks his sweet-heart "to bandage henna under her horses feet" because after it one isn't be able to pass quickly, so that the lover could enjoy sweet time with his sweet-heart. Шеърӣ таржиманинг мураккаблиги шундаки, баъзи реализларни таржимон изохда тушунтиришга мажбур. Аммо тўрт қатор шеърда бешта изох келтирилса, бундай таржима ўқувчига эстетик завқ бермаслиги мумкин. Гарчи шеър таржимасида сатр ости изохларнинг бир мунча камроқ бўлиши мақсадга мувофиқ бўлсада, Навоий ғазалларини чет тилларига ўгиришда байтлардаги фалсафӣ маъно, миллий колоритдаги сўзларни ўқувчига аниқ етказиш учун изохли таржима усули маъқул ечим ҳисобланади.

3-байтнинг 2-мисраси:

Итингга гамзада жон ршштасин расан қилгил.

Маълумки, ит – инсоннинг ҳамроҳи, унинг кўриқчисидир. Шоир, шу маънода, ёрнинг кўриқчиси бўлишга ҳавас қилади. Навоий ўзини ўша ит ўрнида, ҳеч бўлмаса бўйнидаги арқони бўлишни хоҳлайди.

Инглизча таржимаси:

And weave a leash for your dog from the tendons of my sad soul.

(Мисранинг инглизчага сўзма-сўз таржимаси куйидагича: “Зада қалбим тўқималаридан итинг учун арқон кил.”)

Бу мисралар семантик жиҳатдан аниқ таржима қилинган. Итга илтифот қилиш нафақат Шарқ, балки Ғарбда ҳам мавжуд. *Love me love my dog* инглиз халқ мақоли (“Мени севсанг, итимни ҳам сев”) да *ит* сўзи рамзий маънода қўлланган бўлиб: 1) “ёмон одатларимни ҳам сев”; 2) “менга тегишли бўлган ҳамма нарсани сев” маъносини англатади. Ушбу ибора орқали Навоий ғазалидаги образ (яъни ёрнинг итига илтифот) Ғарбда ҳам севган инсонига бўлган ҳурмат ифодасидир. Бу орқали Шарқ ва Ғарб лирикасининг уйғун семантик жиҳатлари намоён бўлади.

4-байт:

*Фироқ тоғида топилса тунрогим, эй чарх,
Хамир этиб, яна ул тоғда кўхкан қилгил.*

Кўхкан “тоғ қазувчи” деган маънони англатади. Фарҳод Шириннинг юртига бориб, тоғни қазиб сув чиқаргани учун ҳам кўхкан лақабини олган. Шунингдек, “фироқ, рашк,

ҳажр, оҳ ила дард” Фарҳод номини англатади. Ушбу байт инглизчага моҳирона ўгирилган:

Таржимаси:

*O Heaven, if at the foot of the mountain of separation my
dust is discovered,
Knead it into the dough and sculpt from it powerful
stone mason.*

Таржимада барча мезонларга мос адекватлик мавжуд.
(Сўзма-сўз таржимаси: “О фалак, ёлғизлик тоғида тупроғим топилса, Ундан хамир қоринг ва яна бир кучли тоғ қазувчи ясанг”.)

5-байт:

*Юзинг висолига етсун десанг кўнгилларни,
Сочингни бошдин-оёғ чин ила шикан қилгил.*

“Бир қарашда бу байтда мураккаб ибора ва тимсоллар йўқ”, — дейди ушбу байт талқинида Н.Жумаҳўжа, — “масалан, *юз дунёвий маъшуқа чехрасини*, айти пайтда Аллоҳ ҳусн-жамолини англатади... Кейин *кўнгиллар деганда* ошиқлар образи тушунилади... Мутолаада мухлисни *чин* ила *шикан* сўзлари кўпроқ ўйлантиради. Ўзаро маънодош бу форсий сўзлар ўрам-ўрам, ҳалқа-ҳалқа, занжирсимон-силсилавий, қат-қат, печу тобли, қармоқсимон, илгаксимон сифатларини маъшуқа сочларига нисбатан ифодалаётир... Ғазалдаги маъшуқа образи — бениҳоя юксак, улуғвор, етишиб бўлмас сиймо. Ошиқ кўнгиллар эса хоксор ва нотавон. Ошиқ кўнгиллар билан маъшуқа жамоли оралиғида соч — поёнсиз ҳижрон тимсоли ётибди. Шунинг учун лирик қаҳрамон маъшуқадан мадад сўрайди: “Агар ошиқларингга раҳминг келса, уларнинг висолингдан баҳраманд бўлишини истасанг, сочингни бошдин-оёғ қармоқ, илгак ва ўрамлар каби жингалак қил, токи афтода

ошиқларинг шу “чин” ила “шикан”лар воситасида оёғингдан бошингга кўтарилсин, “юзинг висолига етсун”. “Чин ила шикан” образлари орқали Ҳақнинг дийдорини излаб сўфийлар босиб ўтадиган сўфийлик сулуки силсилалари назарда тутилган бўлса ҳам ажаб эмас”¹². Таржимада *чин ила шикан қилгил* бирикмаси орқали “сочни жингалак қилиш” маъноси берилган бўлиб, ўқувчида фақат “маъшуқа сочларининг узунлиги ва ошиқ кўнгулларга яхши кўриниш учун сочни бошдин оёқ жингалак қилиш” ҳақида тасаввур пайдо бўлади.

Байтнинг инглизча таржимаси:

*If you wish to encapture hearts in loving with you,
Curl your long hair into ringlets.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Агар кўнгуллар сени кўргач, уларнинг севгида маҳв қилинишини истасанг, узун сочларингни бутунлай жингалак, гажак қилиб ўраб чиқ”.)

Бу ўринда *ringlet* (“жингалак”, “гажак”) “чин ила шикан қилмоқ” бирикмасининг маъносини тўлиқ очиб бера олмайди. Аслиятдаги “бошдин-оёқ” сўзлари ҳам таржимада учрамайди. Бу сўзларнинг тушиб қолиши маъшуқа сочларига берилган сифатнинг йўқолишига олиб келган. Сочни бошдан-оёқ жингалак қилишдан мақсад ҳам ёрқин ифода этилмаган. Байтнинг биринчи мисраси эса аслиятга зид. Ҳазалда, юқорида таъкидланганидек, ёр васлига этишишга зор ошиқлар (яъни ёрнинг ишқида аллақачон адо бўлганлар) нинг нолаеси баён этилса, таржимада ёрга уни севиб қолишларини истаса, сочларини жингалак қилиш маслаҳат берилмоқда. Бу ўринда *If you wish to encapture hearts in loving with you* ни *If you wish for your lovers getting meet with your face* га алмаштирса, маъно адекватлиги юзага

¹² Н.Жумахўжа. Шу манба. – Б.28.

келган бўлар эди. Шунда байт инглизчада қуйидаги кўриниш касб этган бўларди:

*If you wish for your lovers to meet with your face,
Curl your hair up to down into rod like chains.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Агар ошиқларингнинг чехранг билан кўришишларини истасанг, сочларингни бошдин-оёқ қармоққа ўхшаш занжирдек товлаб чик.”)

6-байт:

*Хазон сипоҳига, эй боғбон, эмас монёъ,
Бу боғ томида гар игнадин тикан қилгил.*

Олтинчи байтда шоир боғбон ва боғ сўзларини рамзий – яратувчи ва борлиқ маъносида қўллайди. Мехрсиз маъшуқа жамолига етишиш орзусида умри хазонга соврилишига ишора қилади. Боғбон ўз боғини ҳар қандай хавф-хатардан муҳофаза қилиши мумкин, аммо ёвга қарши боғ томига игна қадаб чикса ҳам, табиат қонуни бўлмиш “хазон лашкари”, яъни фано вақти яқинлашгач, ташриф буюрувчи ўлимдан асрай олмаслигини таъкидлайди. Бу лирик чекиниш орқали шоир, ҳаётнинг ўткинчилиги ҳақида фалсафий мушоҳада юритади ва шу маъноси билан у кейинги – еттинчи байт билан узвий боғланган. Таржимада бу маънонинг бутунлай аксини кўриш мумкин.

Таржима:

*There is little the gardener can do stop the advance
of the fall,
Should he even spike the roof of his garden with
pine needles.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Бир боғбон борки, у хазон тўкилишини тўхтата олади. Агар у боғи томига арча игнасини қадаб чиқишга тўғри келса ҳам.”)

Кўриб турганимиздек, бу аслиятга мутлақо терс таржима бўлиб, инглиз ўқувчисига галати таассурот қолдириши аниқ. Чунки таржима кейинги байт таржимаси билан аслият семантикаси нуқтаи назаридан умуман боғланмайди. Шоирнинг нимага ишора қилаётгани мавҳумлигича қолмоқда. Шоирнинг “ёр васлига ета олмай умри хазон бўлиши мумкинлиги” ва кейинги 7-байтда айтилганидек, “агар шу йўлда вафот этиб кетса, маъшуканинг юзидаги тер “гулоб” билан ювилса, хазон бўлган умрига афсус чекмаслиги, сабаби, ўлимдан сўнг, кеч бўлса-да, ёр васлига етгандек ўзни ҳис қилиши” ҳақидаги гўзал тўқималар ўқувчи учун тушунарсиз ҳолатга келиб қолган. Шу байт қуйидагича таржима қилинса, таржимада бадий адекватликни сақлаб қолиш мумкин, яъни қуйидагича:

*No gardener can stop the advance of the fall,
Even he spikes the roof of his garden with pine needles all.*

(Сўзма-сўз) таржимаси: “Боғи томига арча игналарининг барини қадаб чиқса ҳам, хазон тўкилишини тўхтатишга қодир боғбон йўқ”).

Кейинги байт юқоридаги лирик чекинишни давом эттирмоқда.

7-байт:

*Юзида терни кўриб ўлсам, эй рафиқ, мени
Гулоб ила юву гул баргидин кафан қилгил.*

Яна Н.Жумахўжа талқинига мурожаат этамиз. Байтда шоир тирикликнинг омонат ва ғаниматлиги, ўлимнинг муқаррарлиги ҳақида ўй сурган эди. Шундай маҳзун кайфиятдаги лирик қаҳрамоннинг армони битта – маъшука висоли. Биринчи мисра мазмуни “юз” ва тер” образлари орқали ифодаланган эди. Иккинчи мисрада бу образларга мувозий равишда “гулоб” ва “гул барги” образлари қўлланади. *Гулоб* маъшука юзидаги тер тимсоли бўлса, *гул барги* юзнинг рамзи. Ошиқ маъшука теридан тайёрланган *гулоб*да чўмилтирилиш ва унинг гул юзига бурканиш учун ўлимдан сўнгги висолни орзу қилади. Бу мураккаб рамзий ифодаларга таржима жараёнида қисқача изоҳ бериб ўтиш жоиз. Инглизча таржимада “эй, рафик”, яъни дўстга мурожаат *O my friend* (“О дўстим”) ундالمаси билан берилган. Муаллиф гапи дўстга қаратилиб таржима қилинган:

O my friend, should I suddenly die at the sight seeing of perspiration on your face...

(Сўзма-сўз таржимаси: “О дўстим, сенинг юзингдаги терни кўриб, агар тўсатдан ўлиб қолсам...”)

Кўриб турганимиздек, *your* (сенинг) эгалик олмошининг қўлланилиши орқали гўё ошиқ дўстининг юзидаги терни кўриб, бандаликни бажо келтиришини айтаётгандек маъно вужудга келган. Аслиятда эса шоир *юзида* деганда маъшука юзини назарда тутган. Н. Комилов ушбу ғазални таҳлил қилар экан, *тер* сўзи воситасида вужудга келиш эҳтимоли бўлган барча ишора ва ифодаларнинг мазмунини аниқ мисоллар ёрдамида санаб ўтади ва шундай хулосага келади: “Хулласи калом, байт мазмунини бундай баён этиш мумкин: Ёр юзидаги тер томчиларидан ҳосил бўлган муборак сув – гулоб билан ювгин-да, ўша гўзал юзни эслатувчи гул баргларига ўраб

кўмгин”. Бу айни вақтда ошиқнинг армони ва “Қаро кўзим” газалида куйланган садоқат ғоясининг чўққиси!”¹³. Агар таржимадаги *your* эгалик олмошининг ўрнига *her* – унинг (аёл киши учун) эгалик олмоши ишлатилса, таржима аслиятдаги айни маънони очиб берарди:

O my friend, should I suddenly die seeing perspiration on her face...

(Сўзма-сўз таржимаси: “Э, дўстим, унинг юзидаги терни кўриб тўсатдан ўлсам...”)

7-байтнинг 2-мисраси инглизча таржимаси куйидагича:
Bath me in rose water and lay me to rest in a shroud made of rose petals.

(Сўзма-сўз таржимаси: “Мени гул сувида чўмилтиринг ва гуллардан ясалган саван (Европада ўликлар ётқизиладиган гул билан безатилган тобут) га ётқизинг.”)

Иккинчи мисра семантик жиҳатдан аслиятга мос, аммо *rose water* ва *rose petals* сўзларига изоҳ берилса, газал маъносини аниқроқ англашга хизмат қилган бўлар эди.

Газалнинг мақтаъси куйидагича:

*Навоий, анжумане шавқ жон аро тузсанг,
Анинг бошозлиг ўқин шамъи анжуман қилгил.*

Байт мазмун-маъносини шундай тушуниш ва шарҳлаш мумкин: “Жон” марказида “алиф” турсагина, жон бўлади. Алиф эса Аллоҳнинг яқкаю яғоналигини билдирувчи тимсолдир. Агар Аллоҳ васли (Уни англаш) дан завқ олмоқчи бўлсанг, жон (инсон ва коинот руҳи) маркази ва манбаси бўлган Аллоҳни қалбинг марказига қўй”. Байтнинг зоҳирий маъноси шундай тасаввурга асосланади:

¹³ Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1999. – Б. 98.

Анжуманда шам ёқилади. Агар сен шавқ анжумани ташкил этмоқчи бўлсанг, жоннинг бошоғли ўқини марказга қўйиб уни шамъ сифатида ишлат. Демак жоннинг ўқи шамдек ёниб атрофни ёритиш хусусиятига эга экан.

Инглизча таржимаси:

*Navoi, if you can put your heart all into a bouquet of joy,
Pick a sheaf of water of wheat and touching a flame to it let
this candle be the revelation of the nosegay.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Навоий агар сен юрагингни шод-хуррамлик гулдастасига қўя олсанг, Бугдой бошоғин йиғини ундан гулхан қил ва бу шамнинг гуллар боғламида очилишига рухсат бер.”)

Кўриниб турибдики, ушбу мисра инглиз тилига аниқ, семантик жиҳатдан тўлиқ таржима қилинган.

Кўплаб таржималарда кўриниб қоладиган кусурлардан бири: истилоҳлар, тарихий номлар ва оригинал матн мансуб бўлган халқ менталитети, қадриятларига хос бўлган элементларнинг таржима қилмасдан қолдирилишидир. Масалан, *I desire, O Hizr, to make a pilgrimage of the soul to Kaaba*¹⁴ деб таржима қилинган мисрани ўқиган инглиз китобхони ўзининг ғарбона дунёқарашидан келиб чиқиб лирик қахрамоннинг қандайдир “Hizr” га мурожаати моҳиятини тушунмайди. Шунингдек, баъзи ғазалларда учрайдиган машхур тарихий шахслар, адабий қахрамонларнинг номлари нотаниш бўлгани боис Ғарб китобхони ушбу таржимадан тўлиқ қоникмайди.

Алишер Навоийнинг заковати, истеъдоди фавқулудда бой ва ранг-баранг. Шоир тасвирий воситалардан фойдаланишда ажойиб намуналар яратадики, бадий

¹⁴ А. “Pearls from Ocean”. Уммондан дурлар. Ғазаллар, хикматлар ва рубоийлардан намуналар. Таржималар тўплами / Тузувчи Й.Парда. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б.113.

махоратнинг бу ўзига хос томони Навоий даҳосига сидқидилдан хизмат қилган ва хизмат қилаётган таржимонлар олдига тил, услуб ва миллий анъаналар билан боғлиқ кўпдан кўп муаммоларни дадил, мустақил ҳал қилиш вазифасини кўндаланг кўяди. Алишер Навоий асарларининг классик услуби ва оҳангини бошқа тилда қайта яратиш учун ўша тилнинг Навоий замонасига параллел давридаги архаик сўзлар лугатидан фойдаланиш самарали натижа беради. Масалан Навоий ғазалиётини инглиз тилига ўгиришда, унга даврий жиҳатдан мувофиқ келувчи Шекспир асарлари лексикасидан фойдаланилса юксак услуб, давр руҳияти таржимада ёрқинроқ ифода этилиши мумкин. Бундай тажриба “Фарход ва Ширин” достонини рус тилига таржима қилишда амалиётда қўлланган бўлиб, рус поэзияси тарихи бисотидан *сей, узреть, очи, властелин, владыка, всевышний, творец, небо, (художитель)* архангел, чело каби сўзларнинг танлаб олиниши ва бу ишнинг натижаси ўлароқ асар таржимасидаги услуб, қадимийлик, шартли архаика жилосининг берилиши ва Навоий даври колоритининг таржимада қайта яратилиши тажрибанинг муваффақиятли эканлигидан дарак беради¹⁵.

Навоий даҳосини хорижий ўлкаларда тарғиб этиш, унинг бадиият оламидаги ўзига хос юксак маҳоратини кўрсатиб бериш – кун талаби. Лирик таржиманинг ўзи кифоя қиладими? Алишер Навоий бадиияти шу қадар баркамолки, уни англаб етиш юксак комилликни талаб қилади. Баъзида ўзбек тилида тушуниш мушкул бўлган Навоий ғазалиёти сирларини чет тилида аниқ ифода этиб бўладими? Бу савол Навоий ижоди тадқиқи билан боғлиқ кўпгина соҳалар учун янги йўналиш ва вазифалар тизимини белгилаб беради. Ғарбнинг Алишер Навоийга меҳр қўйиши нафақат таржимоннинг касбий маҳоратига, балки унинг

¹⁵ Бу ҳақда қаранг: Саломов Ф., Жўраев К., Олимов С. Таржима санъати. 4-китоб. Тўпловчи Т.Жўраев. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б. 134.

Навоийни кашф этишга бўлган улкан меҳнати ва фидойилигига ҳам боғлиқдир. Алишер Навоий бадииятини чет тилида аниқ акс эттиришнинг икки йўли мавжуд: 1. Инглиз таржимонида Навоийни ҳис этиш туйғусини шакллантириш лозим. Бунинг учун кенг тармоқли ишларни амалга ошириш (Навоий асарларининг инглизча изоҳли луғатлари, Навоий асарлари образларининг генезиси, шарқона шеърӣ санъатлар, оҳанг ва қофия ҳақидаги илмӣ адабиётларнинг инглизча таржималарини яратиш, атоқли навоийшуносларнинг Навоий ғазалларига берган шарҳларини тўплаб таржима қилиш) лозим. 2. Инглиз таржимонлари навоийшунослар билан ҳамкорликда иш юритишлари зарур. Шундагина Навоий бадииятини бус-бутунлигича чет тилида тарғиб этиш мумкин.

Юқорида кўриб ўтилганлар асосида айтиш мумкинки, ғазалнинг фалсафӣ юки, ботиний ва зоҳирӣ маънолари таржимада акс этмас экан, таржимон юксак Шарқ фалсафасидан Ғарб китобхонини баҳраманд эта олмайди. Ғазалдаги санъатлар моҳияти тўла англаниб, таржимада қайта яратишга ҳаракат қилинса, Навоий даҳосини тушунтиришда самарали қадам бўларди.

ЎН САККИЗ МИНГ ОЛАМ...

Образли ифодалар адекватлигини таъминлаш ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини инглиз тилига таржима қилиш ишларида ҳам ўзининг нозик жиҳатларига эга.

Алишер Навоийнинг кексалик лирикасига мансуб “Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур” матлаъси билан бошланувчи ғазал таржимаси хусусида сўз юритамиз. Асарнинг зоҳирий мақсад-моҳияти ўн саккиз ёшдаги манзур (назарда тугилган муайян сиймо) малохатини васф этишга қаратилган. Бу васф инсон умрининг навқирон палласи ҳамда хусну жамоли ҳақидаги фалсафий мушоҳадалар билан йўғрилган:

*Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб чун сарвинозим ўн саккиз ёшиндадур*¹⁶.

Ушбу байт таҳлилида Н.Жумахўжа: “Ўн саккиз минг олам” бадииятда тимсолга айланган турғун сўз бирикмаси бўлиб, у бутун борлиқ ўн саккиз минг оламдан иборат, деганда олам чексизлиги ҳақидаги афсонавий тасаввурлардан келиб чиққан. Шоир биргина сарвиноз аҳволига эмас, умуман инсоннинг ўн саккиз ёшига таъриф беради. Таъриф умуминсоний бўлганидек, назаримизда, шу ўн саккиз яшар сарвиноз ҳам умумлашма образ”¹⁷, — дейди.

И.Ҳаққул бир қатор далиллар билан бу ғазални қуйидагича таърифлайди: “...Навоий ғазалида таъкидланган ўн саккиз минг олам тасаввуф таълимоти заминида юзага келган бўлиб, Ҳақ ошиқларнинг сийратига, зоҳирий оламга

¹⁶ Алишер Навоий. Бадойи ул-васват.. МАТ. 20 томлик. — Тошкент: Фан, 1990. Т.5. — Б. 117-118.

¹⁷ Қосимов Б., Жумахўжаев Н. Ўзбек адабиёти. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2003. — Б. 52.

эмас, ботиний оламга дахлдор. “Ўн саккиз минг олам” тасаввуф шеъриятидаги поэтик образлардан бири. Унга шунчаки “турғун сўз бирикмаси” деб қаралмаслиги керак... Навоий ғазалида “Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур” дейилиши – “ориф ошиқ”ларнинг “жон мулкида алам” тортишига ишора. Акс ҳолда, маъшуқи азалнинг боши “ўн саккиз минг олам” гул-гулу ғавғосига гирифтор бўлмасди”¹⁸.

Навоийшунослар бир фикрда яқдилдирлар: ғазал тасаввуфий маъно ва ғояга эга. Навоий ўз шеъриятида бирор бир сўз ёки образли ифодани бежиз ишлатмаган. Ҳар бир ишлатилган образли ифода муайян ғояни очишга йўналтирилган. Тасаввуфий ғазалларни инглиз тилига таржима қилишда образли ифодаларни қайта яратиш ёки маъно ва ғояни инглиз китобхонига етказиш масаласи жиддий изланишларни талаб қилади.

Юқоридаги ғазал Л.Кметюк томонидан инглиз тилига таржима қилинган. Унинг матласи қуйидагича:

*Small wonder she is beset by tribulations of eighteen
thousand worlds
For my playful beauty is a mere eighteen years old*¹⁹.

(Сўзма-сўз таржимаси: “Менинг шўх гўзалим атиги ўн саккиз ёшда бўлса ҳам, Не ҳайратки, у ўн саккиз минг олам ташвишлари билан қамраб олинган”.)

¹⁸ Ҳаққул. И. Факру фанолик хайрати //Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1991, – № 1. – Б. 109-112.

¹⁹ Nawai A. “Pearls from Ocean”. Уммондан дурлар. Ғазаллар, хикматлар ва рубойлардан намуналар. Таржималар тўплами / Тузувчи Й.Парда. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б.109.

Юқоридаги байт лингвистик ва лексико-семантик жиҳатдан адекват деб ҳисобланиши мумкин. Аммо байтда яширин маънони илғаб таржима қилиш биз фараз қилган адекватликни йўққа чиқаради. Эътибор беринг: таржимада *is a mere eighteen years old*, яъни *атиғи ўн саккиз ёшда бўлса* ҳам ўн саккиз минг олам ташвишлари билан чулғанган, деб берилмоқда. Аслиятда эса “ўн саккиз минг олами ғавғоси унинг бошига тушса ажабланишга ҳожат йўқ, чунки у ўн саккиз ёшда-да” дейилмоқда. Таржимани нотўғри деб ҳисоблашга асос, унинг ботиний маъносини илғамасдан ишга киришганлиқдир. Ушбу ғазал пароканда ғазаллар турига киргани учун ҳам ҳар бир байт тугал маънога эга бўлади. Буни назарда тутган таржимон ҳар бир байт таржимасида муаллиф кўзда тутган маънодан келиб чиқиб, таржимага киришиши керак. Акс ҳолда байт оддий ва юзаки тавсиф ёки эътирофга айланиб қолади. Юқоридаги байт мисолида айтиладиган бўлса, таржимон олдида турган биринчи масала ўн саккиз ёшли санамнинг бошида нега ўн саккиз минг олам муаммолари тушишини аниқлаштириш бўлиши керак: ўн саккиз ёшда инсонда ишқ куртак ёзади, ўн саккиз минг олам — бу, Аллоҳнинг мўъжизалар билан тўлдирган борлиқлари. Иккаласи уйғунлаштирилганда Илоҳий ишқ мавзуси юзага чиқади. Инсон ишқ орқали Илоҳиётни, илоҳий борлиқларни ўрганади, Гўзаллик манбасини танийди ва ўзининг гўзал бўлиш сабабини англайди. Шоир шунинг учун ҳам унинг гўзали бошидаги олам ошубини ўн саккиз ёш билан боғлайди. Шундай экан, адекватликни таъминлашда фақат лингвистик ёндашув ўзини оқламайди. Айниқса, мумтоз лирикадан шеърый таржималарда таъминлашнинг ёндашув адекватликни таъминлашнинг муҳим омилidir.

Байт:

*Деса бўлгайким, яна ҳам ўн саккиз йил ҳусни бор,
Ўн саккиз ёшинда мунча фитнаким бошиндадур.*

Байтда “ўн саккиз йиллик ҳусн” марказий ўринга чиққан. Муаллиф бу билан нима демоқчи?

Таржимага назар ташлаймиз:

*I dare I say her beauty will last her another eighteen
years
Since her mind is in such turmoil and she is a mere
eighteen years old...*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Мен шунга айтишга журъат этаманки, унинг гўзаллиги яна ўн саккиз йил давом этади, Токи унинг онгида шунча ғавго бўлиб, ўзи эса атиги ўн саккиз ёшда экан.”)

Таржима сўзларнинг эквивалентларини қўйишдан иборат бўлиб қолган. Албатта айтиш жоизки, бу байт таржимаси услубий жиҳатдан аслиятни эслатади. Оҳанг ҳам мавжуд. Лингвистик жиҳатдан эътироз уйғотмайди. Аммо гоё ва муаллиф кўзлаган маъно жиҳатидан таржимани талабга жавоб беради дейиш қийин. “Ўн саккиз йиллик ҳусн” образли ифодаси инсон умрини ифодалаш учун ишлатилган. Балоғат ёши ўн саккиз ёш эканлигини назарда тутсақ, шоир айтмоқчи, унинг гўзали ўн саккиз ёшда.

Ўн саккиз минг оламини боғлагувчи Гўзалликнинг бир марказига (тимсолига) айландими, унинг ҳусни Илоҳий Гўзалликдандир, яъни абадийдир. Албатта, тасаввуфий ғояларни шеърий таржиманинг ўзида адекват ифодалаш мушкул. Бундай ҳолатларда байт ёки ғазал билан бирга

пархларни илова этиш, Навоий маҳорати, ғоя ва маъносини очишга хизмат қиладиган образли ифодаларга глоссарий, изоҳли луғатлар илова қилиш муаммонинг ечимидаги оптимал йўллардан биридир.

*Ўн сакиз йил дема, юз саксон йил ўлса, улдурур,
Хусн шоҳи, ул балоларким, кўзу қошиндадур.*

Шоир ушбу байтда юқоридаги фикридан бир оз чекинган ҳолда ўз-ўзини *ўн сакиз йил дема* бирикмаси билан инкор этиб, “яна юз саксон йил ўтса ҳам, кўзу қошида турфа балолар жилва қилар экан, ул сарвиноз хусн шоҳи сифатида гўзаллик салтанатида хукмфармолик қилаверади” деган хулосага келади. Ушбу байтда шоир Шарқ шеърлятидаги ружуъ²⁰ санъатини қўллаган. Инглиз таржимони Шарқ шеърлятига хос бу санъатни таржимада қайта яратишга муваффақ бўлган:

Таржима:

Eighteen...? No, even when she grows to be eighteen

hundred years old

Will she remain the queen among beauties and our doom

lurks in her eyes.

²⁰Изоҳ: ружуъ арабча “қайтиш” маъносини билдириб, шеърятда шоирнинг олдинги мисра ёки байтда ифодаланган фикри, қўллаган бадий тасвирий воситасидан қайтгандек бўлиб, кейинги мисра ёки байтда унга қараганда кучлироқ ифода, шеърый санъатни келтириш ёки олдинги фикрни аниқлаштириш, тўлдириш усули. Ҳожирахмедов А. Шеър санъатларини биласизми? – Тошкент: Шарқ НМАК, 1999. – Б. 12.

(Сўзма-сўз таржимаси: “Ўн саккиз? Йўқ, юз саксон ёшга улғайса ҳам, у гўзалликнинг танҳо маликаси бўлиб қолади ва бизнинг аччиқ қисматимиз унинг кўзларига яширинади.”)

Кўринадики, таржимон биринчи мисрада шеърий санъатни аниқ ифодалаб берган. Иккинчи мисрада (аслиятда) сарвинознинг “кўзу қошида”ги ул балолар Шарқ газалиётида кўз ва қош мадҳида айtilган. Масалан, кўзнинг хунхорлиги, жаллодлиги, фитнагарлиги, қошнинг шамшир каби қаттоллиги, бирининг имо қилиб, бирининг жон олиши каби сифатлар назарда тутилган. Инглиз таржимони ҳам бу ўхшатиш маъносини англаган ҳолда *our doom lurks In her eyes*, яъни “бизнинг қисматимиз унинг кўзларида завол топади” деб таржима қиладики, бу сарвиноз кўзларининг жон олувчи эканлигига ишора.

*Ҳайрат этмон ҳусни нақшидаки, юз ҳар ҳайратки бор,
Барчаси эзид таоло сунъи наққошиндадур.*

Шоир маҳвашнинг ақл лол қолдирадиган даражадаги бир-бирига мос ва уйғун гўзаллигидан ҳайратга тушмайди. Чунки Навоийнинг қарашича, ҳар қандай бетакрор гўзалликнинг яратувчиси ва ижодкори наққошу санъаткор Аллоҳдир. Таржимада ҳам айни аслиятдаги ғоялар сақланиб қолган:

*I marvel not at the queen among beauty of her features for
all that so lovely in her,
Is the handiwork of that great artist – the Lord Almighty.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Мен у маликадаги барча гўзалликдан ҳайрат этмайман, Бу буюк яратувчининг, Худонинг қўл меҳнатидир.”)

И.Ҳаққулнинг ёзишича, тасаввуфда тош ҳам Аллоҳ жамолини кўрсатувчи унсур сифатида эътироф этилган²¹.

Навоий байтига назар ташлайлик:

*Тан анга сийму ичинда тош музмар кўнглидин,
Ақлга юз ҳайрат ул ойнинг ичу тошиндадур.*

Аллоҳ ўзининг санъати билан унинг сиртини кумуш, мағзини қалбдан иборат қилиб яратган. Махвашнинг қалб гўзаллиги ҳам шу даражада ташки гўзалликка монандки, ақл бундай мукамалликдан ҳайратдадир.

Таржима:

*Her body is silvery – white and conceals a heart
that is stoney,
This silvery moon holds forth the promise of a hundred
wonders to the reasoning mind.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Унинг танаси кумушдек оқ ва унда тошдан бўлган юрак яширинган, бу кумуш ой ақлга юз минг ҳайрат улашади.”)

Байтдаги тош, сарвинознинг тошқўнгиллигига ишора эмас, балки инсон сийрати қалб, руҳдан иборатлиги ва у комиллик манбаси эканлигига ишорадир. Қалб ва тана гўзаллигининг бир-бирини тўлдириши нуқсонсизликни

²¹ Ҳаққул И. Фақру фаволиқ ҳайрати // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1991, – № 1 – Б. 109-112.

билдиради. Аммо мутаржимлар томонидан бу образ нотўғри тушунилган. Буни немисча таржимада ҳам кузатиш мумкин²²:

*Gekleidet in glitzerndes silber, das Antilitz-dem Vollmonde
gleich,
Verbirgt sie im Busen ein Herz, dasswie Marmor so hart
und kalt.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Ялтироқ кумуш либос кийган, кўриниши тўлин ойга тенг, кўксида мрамардек қаттиқ ва совуқ юракни яширган”.)

Кўриб турганимиздек, аслиятдаги “хусн шоҳи”нинг жамолини кўрсатадиган унсур *тош* инглизча таржимада *heart that is stoney* (“тошдан бўлган юрак”), немисча таржимада эса *herz* (“юрак”)га айланиб қолган. Натижада шоир тараннум этган ёр таржималарда бағритош, бераҳм ёр кўринишини олган.

Навбатдаги байт:

*Май келтур, эй музки, юз ҳайрат аро қолмиш Масиҳ,
Булъажабларким, бу эски дайр хуффошиндадур.*

Бу кўхна дунё кўршапалаги (қалб) кўрсатган мўъжизалардан Исо Масиҳ ҳайратга тушди, яъни қалб ўзи кўр (тана ичида яширин) бўла туриб, инсоннинг зоҳирий ва ботиний кўзини очиши Масиҳни ҳайратда қолдирди.

²²Абдуллажонов А. А. Навоий бадиятини немисча таржималарда қайта яратиш ва таъдил этиш: Филол. фан. номз. дисс. – Тошкент, 1998. – Б. 71.

*Give me wine inkeeper, for in the midst of all those wonders
the Lord alone remains.
How strange that this sacred old temple – our world – has
fallen Trophy to the bats.*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Менга шароб (вино) бергил, эй соқий, бу хайратлар ичида Исо ёлғиз қолди. Нақадар ғалатики, бу кўҳна илоҳий ибодатхона, яъни дунёмиз устига кўршапалаклар ғаласи кулади.”)

Таржимон ғазалга Исо ва кўршапалак образларининг нима сабабдан киритилганлигини тушунмаган ва бу образлардан бирини тушириб қолдиришни ҳам ўзига эп билмаган. Натижада кўршапалак образи гўё мажбуран киритилган кераксиз деталга айланиб қолган. Таржимоннинг аслиятдаги иборалар мазмунини тушунмаслиги оқибатида бадий образлиликнинг йўқолиши ҳолатлари немис тилидаги таржимада ҳам учрайди:

*Reich. Mundschenk, mir Wein! Mich entzuck nur noch
Jesus, der grosse
Prophet Wie traurig, dass in seinem Tempel das Schwirren
der Fledermaus hallt!*

Мазмуни: “Майхоначи, менга вино келтир! Мени фақат буюк Исо пайғамбар мафтун этди. Кўршапалакнинг ўз масканида гўнғиллаган овози қанчалар ғамгин”. А. Абдуллажоновнинг изоҳ беришича, мутаржим ўзбек тилини билмаслиги оқибатида немисча таржимада “Исо пайғамбар лирик қахрамонни ўзига мафтун этди. Шу сабабли мазмун асл нусхага зид келиб қолган. Кўршапалак образи эса

немисча таржимада ҳам бамисоли мажбуран киритилган кераксиз деталга айланиб, ўз образлилигидан маҳрум бўлган”²³ дейди..

Навбатдаги байт:

*To Navoiy tўkди ул ой фурқатидин баҳри ашк,
Ҳар қачон боқсанг, қуёш акси анинг ёшиндадур.*

Навоий “ул ой”, яъни хусн шоҳи фироқиға дучор бўлганлигидан буён йиғидан тўхтамайди ва кўз ёшларида ул қуёш тальатнинг акси мудом жилваланиб туради:

*If Navoi has shed a sea of tears in yearning for his moon-
like beauty,
Look closer at them, you will see that every tear reflects
her Splendor – the Sun*

(Сўзма-сўз таржимаси: “Агар Навоий унинг ой жамоли учун дарёға кўз ёшлар тўкса, Уларға яқинроқ қара ва сен ҳар бир кўз ёшда Қуёшни – Splendor ни кўрасан.”)

Тасаввуфдаги *ул ой*, яъни “Ҳақ жамоли” таржимаға *moon-like beauty* (“ойға ўхшаш гўзаллик”) тарзида кўчган, аммо *ой* ва *қуёш* сўзларига изоҳ берилмаганлиги боис, сўфиёна мазмун ўрнини дунёвий ишқ васфи эгаллаган, бу эса, ўз навбатида, ғазалнинг фалсафий ечимини тушунарсиз ҳолатға келтириш билан яқун топган.

Демак, образли ифодалар адекватлиги таржимада аслият руҳиятини англашда, асосий ғоя ва мазмунни беришда муҳим ўрин тутади. Таржима жараёнида мутаржимдан ҳар битта образли ифода устида индивидуал

²³ Абдуллажонов А. А. Шу манба. – Б. 72.

ишлаш, унинг асардаги вазифаси ва асарнинг умумий
ғоясини ёритишдаги ролини аниқлаш талаб этилади.
Инглиз мумтоз лирикасидаги пейзаж образлар орқали
маълум воқеа-ҳодисага тавсиф берилса, ўзбек мумтоз
шеъриятида образли ифодалар орқали сўфиёна ғоялар
ифодаси кўплаб учрайди. Бу эса таржимондан Шарқнинг
тасаввуф таълимоти билан яқиндан танишувини тақазо
этади. Шеър ёки ғазалдаги образли ифода маъносини тўла
англаб етмай уни таржимага киритиш, аслиятдаги рух, ғоя
ва мазмуннинг пасайишига, баъзи ҳолларда аслиятга
бутунлай тесқари таржиманинг юзага келишига сабаб
бўлиши мумкин.

“ЎЛМАСУН”

Ёридин ҳеч ким менингдек зору маҳжур ўлмасун,
Жумлаи оламда расволиққа маишур ўлмасун.

Мен бўлай овора то шиқимдин айлаб гуфтуғуй,
Оти онинг ҳар киши оғзига мазкур ўлмасун.

Жонима бедоду зулмин, ё Раб, ул миқдор қил,
Ким анинг ошиқлиги ҳар кимга мақдур ўлмасун.

Мен худ ўлдум, лек ҳар ошиқки, бордур покбоз,
Навҳа тортиб мотамим тутмоқда маъзур ўлмасун.

Панд ила кўнглум уйин қилма иморат, эй рафиқ,
Бизни бузди, ҳаргиз ул, ё Рабки, маъмур ўлмасун.

Кечалар ул гул чекар эрмиш қадах, эй тонг ели,
Воқиф ўл ҳолимни айтур чоғда махмур ўлмасун.

Ёр васлига қувондим, қовди кўйидин мени,
Эй Навоий, ҳеч киши давлатқа мағрур ўлмасун.

Мазкур ғазал Алишер Навоийнинг ёрга бўлган ишқий кечинмаларига бағишланган. Ғазалнинг матлаъсиданок лирик қаҳрамон ҳижрондан шикоят қилмоқда. Ошиқ ҳижрон билан боғлиқ ўртанишларни оддий инсон каби кечирмайди. Маҳжурлик ҳукми савдойилик бўлди, оқибатда ошиқ расволик билан шуҳрат қозонди. Албатта, авом назарида бу ҳолат билан обрў-мартабага эришиб бўлмайди. Бу хил расволик маломат келтиради, холос.

Ошиқ бир муддат хушёр бўлди, ақлини йиғди, хавфли тус олган фироқнинг ҳолати ва даражасидан бошқаларни огоҳ қилди: ҳеч бир кимса у каби ёридан айрилиб зор

бўлиб, ҳижронда қолмасин. Девоналик жўш уриб жами
башар наздида шармандаи шармисор бўлмасин.

*Ёридин ҳеч ким менингдек зору маҳжур ўлмасун,
Жумлаи оламда расволиққа машхур ўлмасун.*

Ошиқнинг бадномлиги, расволиги унинг ўзиники. Кўплар суратига бино қўйса, обрў, ҳурмат, эътиборталаб бўлса, ошиқ худ-бехуд бу хил тушунчаларни ер билан яқсон қилди. Биргина ёри бор эди, ундан-да айрилди, ҳижрондан бўлак ҳеч нарсаи қолмади.

Мазкур газални ҳам инглиз тилига Л.Кметюк таржима қилган.

Инглизча таржимаси:

*May no one be deprived of his beloved and lament as I do,
May no one shamed in the eyes of the world as I am.*

(Сўзма-сўз таржимаси:

*Ҳеч ким мен бўлганимдек суйганидан маҳрумликдан
нолиб кўз ёш тўкмасин,
Ҳеч ким мендек дунёнинг кўзига уятли кўринмасин)*

Таржимада аслиятдаги маъно тўла очиб берилиши билан бирга маҳжур ва машхур сўзлари ҳосил қилаётган оҳангдошлик инглиз тилида *lament as I do, shamed as I am* тарзида “қилмоқ” ва “бўлмоқ” ёрдамчи феъллари билан қайта яратилган. Гарчи бу икки ёрдамчи феъл орасида бир қарашда ҳеч қандай фонетик ҳамоҳанглик бўлмаса-да, инглиз тилида бу икки кўмакчи феълнинг *as I do, as I am* тарзида келиши ниҳоятда чиройли хушоҳангликни ҳосил қилади. “Ўлмасун” радифи таржимада *May no one* тарзида берилган. Умуман ўзбек мумтоз ғазалини инглиз тилига таржима қилишда таржимон, қўллаётган варианты энг маъкул ечим ҳисобланади. Яъни радифни мисра бошига

чиқариб, равийни мисра ўртаси ёки охирида бериш аслият ритмига омихта бир оҳангни ҳосил қилади.

*Ёридин ҳеч ким менингдек зору маҳжур ўлмасун,
Жумлаи оламда расволиққа машхур ўлмасун.*

*May no one be deprived of his beloved and lament as I do,
May no one shamed in the eyes of the world as I am.*

Бирок, мажнунлик учун шериклик ёт экан! Бундай савдони ошиқ ўзгаларга раво кўрмоқчи эмас:

*Мен бўлай овора то ишқимдин айлаб гуфтуғуй,
Оти онинг ҳар киши озгиза мазкур ўлмасун.*

“Савдойи” ошиқнинг эндиги вазифаси одамларга ёрига бўлган ҳижронли муҳаббатини сўзлаш, ёки бошқача айтганда, унинг васфини куйлаш, уни таърифлаш. У ҳақда асарлар, шеърлар, дostonлар, ҳатто авом Ёрни англашда йўлдан адашмаслиги учун китоблар битиш. Дарҳақиқат, ошиқ шундай даражага етишган. Алломалар илм ўқиб, ирфонга эришса, ошиқ бор ҳақиқатни айрилиқ давридаёқ англаб етди! Ёр билан боғлиқ ҳар нарса ва ҳолат азиз, ўзи каби номи ҳам қадрли. Унинг исмини зикр қилиш учун зокир нафс иллатларидан холи, пок хаёлли ва эзгу ниятли бўлиши шарт.

Инглизча таржимаси:

*May I become a wanderer of whose love everyone gossips
But let no lips dare pronounce her name.*

(Сўзма-сўз:

*Мен севгиси доим кишилар гийбат қиладиган
дарбадарга айланай,*

Лекин ҳеч ким унинг исмини айтиш учун ҳатто лабини қимирлатишига ҳам ботина олмасин.)

Аслиятда лирик қаҳрамон тангридан “мен ўз ишқимдан сўзлаш билан шу даражада банд бўлайки, бошқаларда ишқ бобида гапиришга имкон қолмасин” демоқда. Аммо таржимада гуфтугўй – сўзлаш, кўп гапириш – wanderer – жаҳонни кезувчи, дарбадар деб таржима қилинмоқда.

Ошиқнинг мақсади васл эди, насибаси ҳижрон бўлди. Буни ошиқликнинг қисмати деб қабул қилди. Бироқ у ундан хафа эмас. Зеро, ошиқликнинг энг улуғ мақоми сабрдир:

*Жонима бедоду зулмин, ё Раб, ул миқдор қил.
Ким анинг ошиқлиги ҳар кимга мақдур ўлмасун.*

Инглизча таржимаси:

*O Lord, let the in just suffering she has inflicted on my
heart be of such measure
That it would be unbearable to any other but me.*

(Сўзма-сўз таржимаси:

*О Тангрим, менга унинг бераётган азобларини шундай
миқдорга солгинки,*

Бу бошқа бировлар учун чидаб бўлмас азоб бўлсин.)

Айрилиқ азобининг энг кўп миқдорини асл ошиқ ўз бўйнига олишни фахр деб билади. Шу билан бир қаторда, лирик қаҳрамонимиз худбин эмас. У ўзининг бошқа ғанимлари – маҳвашнинг бошқа ошиқларига ҳам хайрихоҳ.

Лирик қаҳрамон уларни ўзларининг ҳолатидан келиб чиқиб, қийноқлардан холи қилмоқчи:

*Мен худ ўлдум, лек ҳар ошиқки, бордур покбоз,
Навҳа тортиб мотамим тутмоқда маъзур ўлмасун.*

Лирик қахрамон уларни ўзларининг моҳиятидан келиб чиққани ҳолда асрамоқчи, қийноқлардан холи қилмоқчи. Тангрига қилган юкоридаги илтижоларнинг давоми бу. Савдойи ошиқнинг фикрича, бордию, унинг дарди ғолиб келиб вафот этса, “покбоз” ошиқлар унинг мотам маросимида кўп йиғи-сиғи қилишлари муносиб иш эмас. Шу сабабли фироқ жунунлиги уларни четлаб ўтиши ошиқнинг ҳам мақсади. Зеро, ҳар ошиқнинг ўз мавқеи, даражаси ва ҳоли бор.

Инглизча таржимаси:

*Though I alone have dead of love, let not any other who is
in love,
While he remains faithful, believe himself redeemed by
mourning my end.*

(Сўзма-сўз таржима:

*Мен севгимдан ёлғиз ўзим ўлган бўлсам-да, бошқа
ошиқлар бу ҳолга тушмасинлар,
Токи у тақводор экан, менинг азам (бадали)дан ўзига
шшончи ортсин.)*

Аслиятда ошиқлар менинг мотамимда аза тутиб ох чекмасин дейил-са, таржимон ўз тилида менинг ўлимим бадали ошиқнинг севгисига садоқатини янада оширсин деб таржима қилади. Бунга таржимоннинг ғарбча қадрият тушунчалар руҳида камол топгани сабаб бўлган. Чунки Европа адабиётида жангда енгилган ошиқнинг мағлубияти, рақибининг мотамида навҳа тортиб маъзур бўлишини эмас, масрурликда ғалаба нишонасини суришини таъминлайди. Шу сабаб шарқона чин ошиқлик эътиқодини англаш, инглиз китобхонида мушкуллик туғдиради. Чунки, ғарбликлар тафаккурида рақиб ўлими ғалаба нашидаси билан кўшилиб кетган. Бинобарин улар, Навоий сиймосидаги ўлимидан сўнг рақибига меҳрибончилик

килаётган лирик кахрамон истакларини тушунишга ожизлар. Бу ўринда таржимоннинг тутган ечими маъкул. Яъни агар ошиқ ўлса, ошиқларнинг севгига бўлган садоқатлари ошсин, улар чекаётган ғам-ситаamlарни биргина ошиқнинг ўлими бадали ювиб кетсин. Таржимадан англашилаётган мазмун, Навоий илгари сураётган фалсафий маънога анча яқин. Энг асосийси китобхонда тушунмовчилик туғдирмайди.

Ҳижрондаги савдойи ошиқнинг бу хил истак ва ниятлари, Тангрига илтижолари уни тинглаганларни безътибор қолдирмади. Ҳайрат, ачиниш ва пушаймонликни туяётган яқинлари унинг сархушу бехушликни тезроқ тарк этишини исташади, турли ўтиг ва насихатлар орқали ақл мезони билан иш кўришга чақиривади:

*Панд ила кўнглум уйин қилма иморат, эй рафиқ,
Бизни бузди, ҳаргиз ул, ё Рабки, маъмур ўлмасун.*

Бирок ҳар қандай маслаҳат амалда ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолди. Ошиқ кўнглини кўтармоқчи бўлганлар, уни олдингидек соғлом ҳолда кўришни истаганлар энди мақсадларига эришолмайдилар, уни яна тиклашга уринмоқчи бўлганлар қаттиқ янглишадилар. Чунки, унинг кўнгил уйи батамом бузилиб бўлган. Қолаверса, ошиқнинг ўзи унинг тикланишини сира истамайди.

Инглизча таржимаси:

*O Friend, do not aspire to build in my heart with your
preaching,*

*My love has turned my heart in to a ruin and it,
God willing, will never again obey her orders.*

(Сўзма-сўз:

*О дўстим, ўз панду насиҳатинг билан кўнгил уйимни
тузатишга уринма,*

*Менинг севгим юрагимни вайронага айлантирган ва у,
Худо хоҳласа ҳеч қачон унинг буйруқларини*

бажармайди.)

Аслиятдаги икки мисра, яъни бир байт таржимада уч мисрага айланиб кетган, чунки таржимон мазмунни беришга ҳаракат қилиб, астойдил машаққат билан қайта тиклагани учун оҳанг ва ритм бузилиб кетган. Аслиятда ошиқ ёрдан гиналаниб, рафиққа унинг кўнгилни вайронага айлантирган ёрнинг рўшнолик кўрмаслигини тилашини айтмоқда, аммо таржимадан бундай маъно англашилмайди. Шунингдек, “ё Рабки” мурожаати “эй худо” деб эмас, God willing “худо хоҳласа” деб таржима қилинган. Бу эса илоҳий қахрамоннинг руҳий ҳолатини бутунлай нотўғри талқин қилишга олиб келади. Бу байтни куйидагича таржима қилса, аслиятга яқин маъно ҳосил бўлиши мумкин:

*O Friend, do not aspire to build in my heart with your
preaching,*

*O Lord, let her also will not live in joy, breaking the loops
of my heart.*

Сўзма-сўз:

*О дўстим, ўз насиҳатларинг билан юрагимни
тиклашга ҳаракат қилма,*

*О Тангрим, юрагим чокларини узган у ҳам рўшнолик
кўрмай яшасин.*

Ошиқ ўз ишқий кечинмалари гирдобидан бир муддат четга чиқиб, ёр томондан хабар олади ва қизик ҳолга дуч келади: ёр кечаларини майхўрлик билан ўтказар экан. Пароканда ва ошуфта хаёлларини йиғиб олган ошиқ ўзи билан содир бўлаётган ҳолатдан ёрини воқиф қилмоқчи,

кўринишида берилган. Ошиқ бу ҳақиқат ё ростлигини билмайди, у эшитганларини таҳлил қилиб, ўқиб-ўрганишга қодир ҳолатда эмас. Шу сабаб у тонгги шамолга мурожатан ёрига холи абгори ҳақида дарак беришини айтиб зорланиб юзланмоқда. Бу ўринда таржимада: They said – айтишларича – деб берилса мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Ошиқнинг ҳижрондаги азоблари ўз интиҳосини топди. Интилишлари самараси ўлароқ, ёр васлига эришди. Бироқ ошиқ наздидаги улкан давлат, яъни ёр васли завқу шавқи уни мағрур қилмаслиги лозим, ҳар қандай кибр, талтайиш ошиқни не азоблар ила эришилган бахтдан мосуво қилиши мумкин:

Ёр васлига қувондим, қовди кўйидин мени,
Эй Навоий, ҳеч киши давлатқа мағрур ўлмасун.

Инглизча таржимаси:

*The thought of seeing her gave me joy but she
dismissed me,
O Navoiy, let no man boast of his attainments.*

Уни кўрмоқ истаги менга ҳузур баҳи этди, аммо у
мени рад этган,
О Навоий, ҳеч ким ўз эришганларидан
мағрурланмасин.

Бу байт таржимаси ҳам инглиз тилида аниқ ифода этилган.

Аввалги таҳлилларимизда кузатганимиз: байтнинг ботиний маъносини тушуна олмаслик, образлар адекватлиги ва юксак услубнинг бузилиши каби ҳолатлар бу ғазал таржимасида камроқ. Сабаби, ғазалда дунёвий ишқ куйланмоқда. Аммо, Навоий ғазалларини инглиз тилида қайта яратишда кўзга ташланаётган энг катта муаммо вазн, қофия ва радифнинг бузилиб кетаётганидир. Таржимонлар

шарқона классик оҳангни чет тилида қайта яратишда ҳамон маълум бир ечим ёхуд аниқ бир амалдан фойдаланиб иш кўрмаётганлигидир. Модомики, чет тилларидан таржима қилишда шеърнинг жанр хусусиятларидан келиб чиқиб, блюзни блюз, сонетни сонет, ҳайкуни ҳайку қилиб таржима қилар эканмиз, нега мумтоз ғазалиётимиз таржимасини шунчаки, қўл учида ўгириш керак?!

Мазкур ғазалнинг таҳлил учун танлангани бежиз эмас. Асарнинг ҳазрат Алишер Навоий мухлислари наздида ниҳоятда севилиб ўқилиши, хофизлар томонидан мароқ билан ижро этилиши ҳам бунинг сабаблардан бири сифатида келтирилиши мумкин. Яна бир жиҳат деб, асарда адибнинг соф дунёвий муҳаббати билан боғлиқ бошдан ўтказган ҳислари, айриликдаги изтироблари, висол кайфиятлари жуда тиниқ ва бадиий мукамал тарзда тасвирланган. Унда шоирнинг ҳаётида алоҳида ўрин тутган ва кўнглида ишқий ҳисларни уйғотган севикли инсоннинг хотираси намоён бўлган. Тўғри, бунда, албатта, аллома адибнинг фалсафий дунёқараши, олам, одам, яратувчи билан боғлиқ фикрлари ҳам мужассам. Умуман олганда, шоирнинг бирор асарида: хоҳ у шеър бўлсин, хоҳ дoston, ундаги моҳият юзаки тасвир билан чекланиб қолинмайди, айниқса, ишқ билан боғлиқ масалаларда. Бирок, бу асарлар орасида дунёвий муҳаббат тасвири бир мунча устун бўлган ва муҳим ўрин тутганлари ҳам борки, мазкур ғазал айнан шу сирага мансуб.

...САРВИ ГУЛАНДОНИМГА АЙТ

Эй насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт,
Зулфи сунбул, юзи гул, сарви гуландомимга айт.

Буки лаъли ҳасратидин қон ютармен дам бадам,
Базми айи ичра лабо-лаб бодашомимга айт.

Ком талху бода заҳру ашк рангин бўлганин
Лаъли ширин, лафзи рангин, шўҳи худкомимга айт.

Шоми ҳижрон рўзгоринг тийра нечун қилди, деб
Сўрмагил мендин бу сўзни, субҳи йўқ шомимга айт.

Ул пари ҳажрида нангу номким тарк айладим,
Кўнгил отлиғ ҳажр водийсида бадномимга айт.

Эй кароматгўй, ишим огози худ исён эди,
Шамъи раҳмат партави етайму анжомимга айт.

Йўқ Навоий бедил ороми гам ичра, эй рафиқ,
Ҳолини, зинҳорким, кўрсанг дилоромимга айт.

Ғазалнинг инглизча таржимаси:

*O breeze of dawn, go and describe my state to the one who is
joy of my heart,
Tell my beauty whose curls are black and whose face is
tender as a flower.*

*My yearning for her ruby lips caused me infinite pain,
Tell the one with whom I drank of the cup of joy about
all this.*

*Tell my playful selfish darling whose every word is wisdom
That my spirits are low and that the wine I drink is bitter and
my tears have turned to blood.*

*Do not ask me why the night of parting has turned my life
into darkness
But recount all this to the night which will never end with the
dawn.*

*Having preferred the love of this peri I have forgotten my
name and all shame,
Tell of this to that creature that shames me and is called my
heart.*

*Ah fortune-teller, I was ever a rebel, now tell me
Will the light of blessing shine on my end?*

*No, Navoiy, sadness destroys when one's sweetheart is gone,
Describe my state to the heartless one who is the joy of
my heart.*

*Эй насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт,
Зулфи сунбул, юзи гул, сарви гуландомимга айт.*

Ғазалнинг матласида Алишер Навоий тонгги шамолга мурожаат қилиб ёрга интилувчининг, яъни ўзининг ночор холи ҳақидаги хабарни кўнгилга ором берувчи, гулдек юзини қора ва шикангажаклар беркитиб турган, қадди чечакларга бурканган, гул ифорли, сарв дарахтидек тик ва нозикқомат бўлган маҳбубасига етказишни истамоқда. Шамол жонсиз нарса, бироқ шеърнинг бадиий кучини, таъсирини ошириш мақсадида шоир унга худди инсондек мурожаат қилмоқда. Навоий ўз шеърларида жонсиз нарсаларга ҳам инсон хусусиятларини кўчириб, уларга тирик мавжудотга муносабатда бўлгандек муомала

қиладики, бундай санъат ташхис дейилади. Мазкур газалда маъшуқа васлига эришишдаги муаммолардан азобланаётган ошиқнинг ҳоли ва унинг ёрини бу кўргуликлардан хабардор қилишга бўлган интилишлари акс этиш билан бирга шоирнинг қадимги Ғарб ва Шарқ илми негизида ҳосил бўлган олам ва одам ҳақидаги фалсафий қарашлари ўз инъикосини топмоқда.

Байт шоирнинг “Ҳайрат ул-аброр” достонида “Сўз таърифида”ги дунёнинг яралишига оид фикрларига ҳамоҳангдир. Ҳар икки ҳолатда ҳам насим шунчаки оддий шамол эмас, у турли мўъжизалар ижодкори, хабарчиси. Достонда азалдан эсган насим илоҳий амр (“Кун” – “Ярал”) мазмунида келтирилган, у сабабли борлиқ яралган, ишқ, ошиқ ва маъшуқ каби тушунчалар пайдо бўлган.

Шеърда келтирилган насим айнан тонгда эсган. У қоронғу тун тугаб, борлиқ ёришаётган файзли ва залворли дамларнинг элчиси, ошиқнинг мурожаати, хабарларини етказиш учун энг қулай восита.

Байтда кечанинг кундуз билан алмашиши, ёруғликнинг зулмат устидан ҳукм юргизиши, азалдан борлиқнинг яралиши ва унинг марказида ҳазрати инсоннинг тутган ўрни каби омухта қарашлар намоён бўлмоқда. Келтирилган ёрнинг зулфи, юзи, қадди каби тушунчалар ташбех мазмунида ҳам англашилиб, “зулф” инсоннинг мақсадига, яъни илоҳий асрорга эришишдаги парда, тўсиқ вазифасини англатади. Чунки у ёр юзини, шунингдек, ошиқ тақдирини белгилайдиган сўзлар, илоҳий калом манбаи, Кавсар булоғи мазмунини ҳам англаувчи лабни яширади, ошиқ хаёлини чалғитади.

*O breeze of dawn, go and describe my state to the one who
is joy of my heart,
Tell my beauty whose curls are black and whose face is
tender as a flower.*

(Сўзма-сўз таржимаси:

О тонгги шамол, бор ва менинг аҳволимни тасвишлаб бер, менинг юрагимга кувонч берувчига зулфлари қора ва юзи гулдек нозик гўзалимга айт.)

Биринчи мисра таржимасидаги breeze of dawn тонгги шаббодадан кучлироқ эквивалент бу – zephyr сабаби плохий насимга хос хусусиятлар айнан zephyr да мавжуд.

Бу сўзнинг замирида ёқимли шамол, майин шабода ва ҳаво мужассам. Мазкур сўз инглиз мумтоз адабиётида кўпроқ учрайди. Шу сабабдан “Бобурнома”нинг инглиз тилига Лейден-Эрскин таржималарида – Бобур томонидан қўлланган насим, сабо каби сўзлар zephyr деб таржима қилинган. Таржимоннинг ютуғи шундаки, шамолга жонли мавжудотдек мурожаат қилинишини инглизча таржимага кўчира олган.

Инглиз тилида гарчи байтнинг маъноси аниқ очиб берилса-да, шеърий санъатларни бериш масаласида бироз чалкашлик юзага келган.

Бу таржимада ташбих санъатини беришда икки хатоликка йўл қўйилган:

1. *Tell my beauty whose curls are black* – сочлари қора бўлган гўзалимга айт. Бу ташбих эмас, оддий сифатлаш, яъни, сочлари қора гўзалимга айт. Нега байтда Навоий сочи сунбул эмас, айнан зулфи сунбул демоқда? Зулфнинг тасаввуфий асрорлари мавжуд, аммо шоир яратаётган ҳолатни дунёвий нигоҳ билан тасаввур қиладиган бўлсак, эсаётган тонгги ёқимли насим маҳбубанинг сочларини тўзғийдиган даражада кучли эмас. У қора сунбулдек зулфларни майин эркалаб, ошиқ қалб изтиробларини ёр қулоқларига етказиши мумкин. Шу сабабдан шоир шамолга айнан зулф ҳақида сўзламоқда. Бу ўринда сунбулга ўхшатишни инглиз тилидаги тўлқинга ўхшатиш wave билан алмаштирилганда, соч – hair ўрнида, curl – зулф, гажак

ишлатилганда мақсадга мувофиқ бўларди. Ташбих жузвлари миқдори ҳам инглиз тилида қайта яратилар эди.

2. *whose face is tender as a flower.* – қисмидаги кимнингки, ва -дек сифат муқоясасини билдирувчи *as* сўзининг қўлланиши аслиятдаги ташбихи муяққадни ташбихи муфассалга айлантирмақда. Маълумки, воситаи шабих ва важҳи ташбих тушиб қолган ташбихи муяққад ташбихи муфассалга қараганда ўхшатиш белгисининг кучлилиги билан ажралиб туради. Ташбих жузвлари мувофиқлигини инглиз тилида қуйидагича қайта яратиш мумкин эди: *Tell my wavy black hair, tender flower face and cypress height beauty.* Сўзма-сўз таржимаси: Тўлқин сочли, гул юзли, сарв қоматли гўзалимга айт.

*Буки лаъли ҳасратидин қон ютармен дам-бадам,
Базми айш ичра лабо-лаб бодаошомимга айт.*

Мазкур байтда ўхшатиш, муболаға санъатларидан усталик билан фойдаланилган. Лаъл – қирмиз рангли товланувчи тош. У айнан шу жиҳати билан қадр топган. Навоий уч байтда кет-кет ёр лабини лаълга ўхшатмоқда. Тарихдан маълумки, бундай қимматбаҳо тошлар кўплаб одамларнинг жонига зомин бўлган. Бу ҳолат унинг қизиллиги қон чақирришга, тўкилишига сабаб сифатида талқин қилинган. Байтда тасвирланишича, ошиқ ёрнинг лаъл лаби иштиёқида ниҳоятда қийналган, бу азоблар оқибатида у сурункали равишда лабдек қизил қон ютиш азобига мубтало бўлган, бу ҳолатидан ёрни огоҳ қилиш зарур. Бироқ ёр ошиғи билан иши йўқдек. У тунлари айш-ишрат базмида май қуйилган лиммо-лим қадахларни ичиш билан машғул.

*My yearning for her ruby lips caused me infinite pain,
Tell the one with whom I drank of the cup of joy about
all this.*

(Сўзма-сўз:

Унинг ёқут лабларини соғиниш мени чексиз оғриққа дучор этди,

Ким билан қувонч коса (пиёла)сидан ичган бўлсам, ўшанга ҳаммаси ҳақида айт.)

Кўришиб турганидек, иккинчи мисрадаги маъно аслиятга мувофиқ эмас. Яъни аслиятда илоҳий қаҳрамон — Навоий маъшуқаси васлига етмаган, унинг ҳажрида азоб чекиб турган бир ҳолатида, ёрнинг тунлари айш-ишрат базмида май қуйилган қадахларни ичиш билан машғулликдан гиналанса, таржимадаги илоҳий қаҳрамон қачонлардир маъшуқа билан бахт майини сипқорганлигидан хабар бермоқда. Навоий ғазалларида илоҳий қаҳрамон асосан висол лаззатидан баҳраманд бўлмаган, ҳажр азобига гирифтор ошиқ сиймосида намоён бўлади. Таржимоннинг Навоий яратган ошиқ образи ҳақидаги тасавури бироз торлиги сабабли, байт маъносини теранроқ англаб етмаган. Натижада таржима ҳам шунга яраша чиққан.

Ком талху бода захру ашк рангин бўлганин

Лаъли ширин, лафзи рангин, шўхи худкомимга айт.

Агар шеърда *талх*, *ширин* каби бир-бирига қарама-қарши маъноли сўзлар ишлатилса тазод санъати қўлланилган бўлади. Байтдаги бошқа сифатлар ҳам айнан антоним бўлиши шарт эмас, мазмунда зиддиятнинг мавжуд бўлиши ҳам бу санъатни ҳосил қилаверади.

Ошиқнинг рўзгори издан чиққан. Тотлик таъминини талх тутган. Ҳижрон азоби зўрайиб, одатий кўз ёшлар алвон май тусини олган. Бироқ бу ҳолатдан ширин лабли, турфа ваъдалар бериб, сўнг улардан тонувчи, ўзига бино қўйган худбин ёр беҳабар деган ошиқ насимга унга бу ҳолни етказишни илтижо қилмоқда. Таржимада эса бадийий тасвир

бироз сийқалашиб, мен ичаётган шаробнинг аччиқлигидан,
кўз ёшим қонга айланди дейилади:

Tell my playful selfish darling whose every word

*That my spirits are low and that the wine I drink is bitter
and my tears have turned to blood.*

(Сўзма-сўз:

Ҳар бир сўзи доно, фақат ўзини севувчи нағмакаш
азизимга айт,

Рухим чўкиб кетди, мен ичаётган шароб аччиқ ва
менинг кўз ёшларим қонга айланди.)

Шунингдек, оғзимни талх тутди маъносини берувчи
ком талху умумлаштирилиб (генерализация) – рухим чўкиб
кетди деб берилган. Назаримизда, таржимон сифатсиз
тағлама билан ишлаган. Акс ҳолда шу ўринда маъно
жихатдан муқобил эквивалент, инглиз адабиётида учровчи
life turned sour – ҳаётим маъносиз (тахир)га айланди
иборасини қўллаган бўлур эди. Бу ҳолатда инглиз тилида
аслиятдаги тазод санъати ҳам қайта яратиларди. Шу байтни
инглиз тилига қуйидагича ўгириш мумкин:

Tell my playful selfish darling whose lips are sweet,

*That my life turned sour, and my tears to wine color
how she did.*

Сўзма-сўз таржимаси:

Менинг ўзини севувчи нағмакаш, лаблари ширин

азизамга айт,

У туфайли ҳаётим тахирга, кўзёшларим эса шароб
рангига айланди.

Ушбу таржимадаги sweet (ширин) ва sour (тахир) сўзлари аслиятдаги тазод санъатини қайта яратишга хизмат қилмоқда.

Бироқ ошиқнинг аҳволини англаган насимнинг ўзи ҳам хайрону лол, ошиқнинг кундан кун ортиб бораётган азоблари шамолни ҳам ташвишга солмоқда:

*Шоми ҳижрон рўзгоринг тийра нечун қилди, деб
Сўрмагил мендин бу сўзни, субҳи йўқ шомимга айт.*

Шамолнинг безовталигини англаган ошиқ унга ёруғ кунларнинг ўрнини қоронғулик эгаллаганининг сабабини сўрамасликни, агар зарурат топилса, бу масалада тонгини шомга айлантирган ёрнинг ўзига мурожаат қилишни уқтирмоқда. Чунки ҳамма нарса унга боғлиқ, у истаган нарсагина бўлади. Сабаб ҳам, оқибат ҳам, вужуд ҳам, мавжуд ҳам, маъшук ҳам, ошиқ ҳам асли удир. Севувчини ўзи истади, ижод қилди, ишқ яралди, ошиқ қилди, маъшук бўлди. Ошиқнинг бошига не кўргуликни солишини фақат у биледи. Шундай экан, ҳар нарсанинг сабабини унинг ижодкоридан сўрамоқ тўғридир.

Ошиқ энг дастлабки ҳолатига шукроналик қилмоқда, маҳбубаси висолидаги чоғлар унинг хаёлида энг ёрқин хотиралар сифатида ўрин олган. Лекин нима сабаб бўлдики, у ёридан айрилди. Шундан шавқ ўрнини азоблар, кун ўрнини тун эгаллади. Бунда ҳам ҳикмат бор. Муҳаббат завқини тўлиқ туймоқ, висолнинг кадрига етмоқ учун ошиқ фироқ ўтида куйиши, ҳижрондан қонли ёшлар тўкиши шарт. Навоийнинг бу қарашида оламнинг шунчаки ўз-ўзидан яралмаганлиги, диалектик ривожланишнинг ва ижтимоий ҳаётнинг бир бутунликда даврли ва тизимли тараққиётда эканлиги акс этмоқда. Борлиқ, ибтидо ва интиҳо нима, инсон ким каби азалий саволларга Навоий мажозий тарзда жавоб топилмоқда. Бироқ бу

саволларга энг тўғри жавобни Яратганнинг ўзи билади.
Ахир у махзан ул асрор-ку.

*Do not ask me why the night of parting has turned my
life into darkness
But recount all this to the night which will never end
with the dawn.*

(Сўзма-сўз:

*Нима учун айрилиқ туни ҳаётингни қоронғуликка
айлантирди деб сўрама,
Лекин буни ҳеч қачон тонг билан тугамайдиган
тунимга айт.)*

Мазкур байт инглиз тилида маъно жиҳатдан аслиятга яқин таржима қилинган. Шоирнинг насимга мурожаати, ошиқнинг дардини субҳи йўқ шомга айтиш ҳақидаги илтижоси, инглиз тилида *night which will never end with the dawn* – ҳеч қачон тонг билан тугамайдиган тун тарзида чиройли ифодалаб берилган.

*Ул пари ҳажрида нангу номким тарк айладим,
Кўнгил отлиғ ҳажр водийсида бадномимга айт.*

Суюкли ёр ишқида ошиқ бор номусу номдан айрилди. Унинг кўнгли ҳижрон водийсига айланди, фироқ ўтидан девона бўлган ошиқ оқибатда ёмон номга эга бўлди. Бундай кўйга тушганлигидан уни шунга мубтало қилганнинг хабари бормикан.

Навой назарида ошиқ нафақат Фарход каби ёр учун жаҳду жадал қилиб курашадиган, балки Мажнун сингари савдои бўлиши, инсонлар назарида маломатларга қолиши, ақлдан озиб девоналарча рўзғор кечириш ҳолатини бошдан ўтказиши мумкин экан.

*Having preferred the love of this peri I have forgotten my
name and all shame,
Tell of this to that creature that shames me and is called
my heart.*

(Сўзма-сўз:

*Ўша парига бўлган ошиқлигим туфайли мен ўз
номимни ва бор уятни унутдим,
Ўша менинг юрагим чақирган ва мени шарманда
қилган мавжудотга айтинг.)*

Бу байт ҳам инглиз тилига аниқ ва бадиийлиги сақланган ҳолда таржима қилинган. Аслиятдаги *нангу номким* сўзлари орқали ҳосил қилинган аллитерация инглизча таржимадаги *name and all shame* сўзлари билан қайта яратилиб, аслиятга фонетик уйғунликни ҳосил қилган.

*Эй кароматгўй, ишим оғози худ исён эди,
Шамъи раҳмат партави етқайму анжомимга айт.*

Ошиқ мурожаат қилаётган насим оддий ел эмас. У мўъжизавий кудратга эга, каромат қилиш хислати унга ёт эмас. Ошиқ ва маъшуқа ўртасида элчи бўлган шамол ёрнинг асл ниятидан, ошиқ тақдирига муносабатидан хабардор. Қолаверса, унга бу хусусиятни маъшуканинг ўзи инъом этган. Бунда маъшуканинг маҳбубалиги аён бўлмоқда. Агар у ошиғига дўст бўлмаса, насим кароматгўй бўлмас эди, балки елнинг ўзи ҳам бўлмас эди. Насимнинг мавжуд бўлиши ва мўъжизавий кудрати уни ошиққа хизмат қилдириш нуқтаи назаридан ижод қилинган.

Ошиқ ўз фаолиятини исён деб баҳолади. Ишқини кўнгилдагидек билмади. Гунохкор бўлди. Бироқ ҳар бир ҳолатда ҳам у ёр раҳматидан, висолда ваҳдатга эришиш орзусидан умидвор. Бундан мосуво бўлиш нақд фалокат, ҳалокат. У яна ҳамдаму балогардони бўлган насмга мурожаат қилишдан ўзини тиймаяпти. Ёрини арзу ҳолидан хабардор қилиб, энди қай миқдорда унинг раҳмати нурига эришиши мумкинлиги билан қизикмоқда.

*Ah fortune-teller, I was ever a rebel, now tell me
Will the light of blessing shine on my end?*

(Сўзма-сўз:

*О келажакни сўзловчи, мен ҳар доим тўнтарши
қилиб юрар эдим, энди айт-чи,-
Энди сўнгимда раҳмат нурлари ёритармикин?)*

Бу байт таржимасида ҳам аслиятдаги маъно тўлалигича сақланган. Насимга мурожаатнинг кулминацион нуқтаси инглиз тилида ишонарли қайта яратилган.

*Йўқ Навоий бедил ороми ғам ичра, эй рафиқ,
Ҳолини, зинҳорким, кўрсанг дилоромимга айт.*

Ошиқ ғамга мубтало бўлиб, оромини йўқотган. У яна бир марта насимга мурожаат қилиб, дилдан ғуборни кўтарувчи ёрни хабардор қилишни истамоқда.

Насим ошиқнинг дўсти, ҳамдарди, элчиси. У илоҳий сўз, у Жаброил, у Муҳаммад, у Исо, у Мусо, у Пир, у Кришна, у муғбача, у соқий, у борлиқни англашга қаратилган дунёвий билимлар мажмуидир. Навоий шеъриятидаги мазкур сиймо ва тушунчаларнинг ҳар бирини

насим тимсолида талқин қилиш ва ҳар сафар янги ва турфа маънолар кашф қилиш мумкин. Бу эса Навоийнинг буюк даҳолигидан далолат беради.

*No, Navoiy, sadness destroys when one's sweetheart
is gone,*

*Describe my state to the heartless one who is the joy of
my heart.*

(Сўзма-сўз:

Йўқ, Навоий ёри кетиб қолганни ҳам адо қилади,

Менинг аҳволимни юрагимнинг қувончи бўлган

юраксизга тасвирлаб бергин.)

Эътибор қаратадиган бўлсак, силсилавий таркиб топган мазкур ғазалда шоир ҳар бир мисрада насимга ўз аҳволдан сўзлайди. Мақтада эса, рафиқ холини кўрса ёрга тасвирлаш кераклигини айтади. Яъни умуман бу ҳолатга тушган ҳар қандай инсонни ҳам ҳам адо қилишини таъкидлайди. Таржимада бу ўринда *my state* менинг аҳволим ишлатилган. Шу ўринда *my* эмас балки, *his* олмоши ишлатилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

No, Navoiy, sadness destroys when one's sweetheart

is gone,

Describe his state to the heartless one who is the joy of

my heart.

Алишер Навоий ғазаллари маъно ва сўз жилоси асосига тузилган ҳикмат шодаларидир. Бой маъно ва бадиий завқни теран тушуна билиш, ҳазм қилиш бироз мушкул. Аммо уни туйган киши ўзида мислсиз завқ ва шоир закосига эҳтиром ҳиссини туяди. Навоий асарларини

чет тилларига таржима қилишдан мақсад эса Ғарб китобхонида ана шу ҳиссиётни уйғота билишдир. Кўриб турганимиздек, сўзлар жилваси ва ифода услубини юзага келтирувчи мумтоз шеърий санъатлар Ғарб таржимони учун бироз қийинлик қилмоқда. Навоий асарларини чет тилига ўгиришдан аввал дастлаб мумтоз шеърий санъатларимиз қонуниятларини инглиз тилига таржима қилиш бу ишда самарали натижа бериши мумкин. Интернет энциклопедик тармоқларида Ғарб шеъриятида кенг қўлланувчи санъатлар, қофия турлари ҳақида батафсил маълумот берилган. Аммо, Шарқ адабиётидан таржимага чоғланган ғарблик таржимонлар учун бундай қулайлик йўқ. Бироқ, таржимонларнинг бу ишга бўлган журъатлари ҳурматга лойиқ. Ҳазрат Навоийнинг руҳлари барчамизга мададкор бўлсин.

МУСИҚИЙЛИК – ҒАЗАЛ ШАРТИ

Шеър руҳини таржимада акс эттириш, биринчи навбатда, аслият оҳангини адекват ифодалаш билан боғлиқ. Оҳанг, маълумки, ритм орқали юзага чиқади. Ритм адекватлиги эса, таржимачилик ишидаги энг мураккаб жараёндир. Силлабо-тоник системада ёзилган инглиз шеърларини бармоқ вазнида қайта яратиш муаммолари ўзбек таржимашунослигида бир қадар ўрганилган. Таржимашунос М.Бақоевнинг таъкидлашича, инглиззабон халқлар шеърлятидаги силлабо-тоник системанинг асосий белгиси сўз урғусининг кўчувчанлиги, сўзнинг фақат маълум бўлагига тушиши муҳим эмаслигидан иборатдир. Инглиз силлабик ва ўзбек шеърлятидаги бармоқ вазни бир маънога эга бўлса-да, ритмикаси орасида катта фарқ бор. Бу ўзбек ва инглиз фонетикаси билан боғлиқ бўлиб, ўзбек тилида урғунинг нисбий мунтазамлиги, инглиз тилида сўз урғуси кўчувчан бўлгани сабабли силлабик тизимдаги шеърлар мисраларида урғулар ва пауза ўзбек тилидагидек тартибга бўйсунмайди. Шу боис инглиз ҳамда ўзбек бўғин тизимларидаги шеърлар ритми ва таъсири ўзаро муаносиб эмас, таржимада бу тизимлар бир-бирининг ўрнини боса олмайди. Олиманинг фикрича, инглиз классик ритмини ўзбекча таржимада ҳамма вақт ҳам қайта яратиш мумкин эмас. Айниқса, икки бўғинли стопалар (ямб, хорей) ва уч бўғинли стопалар (анapest, амфибрахий, дактиль) дан ташкил топган вазнларнинг ички фарқини, яъни ямб ва хорей ёки anapest, амфибрахий ва дактиль мисралари ритми орасидаги фарқни ўзбек тилида қайта тиклаш қийин. Шундай бўлса-да, унга яқин оҳангни яратиш мумкин²⁴. Демак, инглиз силлабо-тоник тизими ва ўзбек бармоқ вазни орасидаги умумий шаклий муаносибликни топиш

²⁴ Бақоева М. Англия ва АҚШ адабиётидан ўзбек тилига шеърлий таржима ва қиёсий шеършунослик муаммолари: филол. фанлари д-ри ... дисс. – Тошкент, 2004. – Б. 131.

инглизча ритмни ўзбекча таржимада қайта тиклаш имкониятини туғдиради. Олима ўз ишида мазкур шаклий ва вазифавий мутаносибликларни жадвал асосида кўрсатиб беради²⁵. Аммо ўзбек мумтоз шеърияти намуналарини инглиз тилига қандай таржима қилиш мумкин? Арузда ёзилган ғазал инглиз силлабо-тоник шеърий системасидаги бирор бир вазнда таржима қилинса, ўзининг муסיқийлиги ва таъсирчанлигини йўқотади. Сабаби, ҳижоларнинг чўзиқ-қисқалиги асосида шакллантирилган арузий рукн инглиз стопасига умуман мос келмайди. Унда Навоийнинг буюк сўз санъаткори эканлигини инглиззабон халқларга кўрсатиш ва асарларининг инглиз китобхони томонидан севиб ўқилишига қандай эришиш мумкин? Навоий ғазалиётини арузсиз тасаввур қилиш, муסיқийликдан холи таржимасини инглизларга тақдим этиш кутилган натижани бермайди. Л.Кметюк томонидан амалга оширилган *Кеча келгумдир дебон ул сарви гудрў келмади* мисраси билан бошланувчи ғазал таржимасида формал жиҳатларга эътибор қаратилган бўлса-да, оҳангга аҳамият берилмаган. Эркин шеърга айланган ғазал ўзининг жозибасини йўқотган. Ушбу, “Келмади” радифли ғазалнинг инглизча таржимасида *did not come*, яъни *келмади* феъли ўтган замон инкор формасининг такрорланиб келиши натижасида радиф қайта яратилган:

Though she had promised, that night my willowy beauty
did not come.

That night, till the very dawn, sleep did not come.

My suffering drove me to scan the road again and again,
But though my heart was about to break, the frolicsome

one did not come.

Кўриниб турибдики, инглизча таржимада радифдан олдин келувчи қофиядош сўзнинг ўзи йўқ. Ғазалдаги

²⁵ Бақоева М. Кўрсатилган манба. – Б. 230.

муסיқийликни таъминловчи узун-қисқа бўғинлар нисбатига рия қилинмагани сабабли оҳанг таржимага кўчмаган.

Назмий оҳанг, ғазалнинг ички муסיқаси айнан шу композициянинг асосини ташкил этишини ҳамда уни маълум қофия ва вазнсиз таржима қилиш мумкин эмаслигини хорижлик таржимонлар онгига сингдириш ғазал таржимасига бир оз масъулият билан ёндашишларига олиб келиши мумкин. Европа сонетларининг қатъий шакли уларни таржима қилувчилар учун асос бўлган ва шунинг натижасида чет тилларига таржима қилинган сонетлар ўз вазни ва қофияланишига эга. Албатта, ғазаллар бу жанрдан фарқли ўлароқ, турли шароитда ўсиб-ўзгариб боровчи хусусиятга эга. Аммо унинг ўзгармас шаклий хусусиятлари борки, чет тили, хусусан, инглиз тилига мазкур қонуниятларга рия қилган ҳолда таржима қилиниши инглиз мутаржимлари учун ғазал жанрини тўғри тушунишга ёрдам беради. Аруз вазни инглиз халқига батамом бегона оҳангга эга бўлгани туфайли охириги даврларгача бундай шеърни инглизтилли халқлар қабул қилмайди, деган фикр мавжуд эди. Бироқ бугунги даврда инглиз тилида яратилган ғазалларнинг пайдо бўлаётгани туркий адабиётни тарғиб этишга яхши замин тайёрламоқда. Америка ғазалнавис шоирлари ижодини ўрганиш шуни кўрсатадики, инглизча ғазалларда жанрий талабларга структурал жиҳатдан тўлиқ амал қилинади: қофия ва радиф, бўғинлар миқдори, таҳаллус қайди ва энг асосийси, лирик оҳанг таъминланади. Буни Диана Аверил қаламига мансуб ғазалда ҳам кўриш мумкин:

Sleep of Leaves

*In fall woods-water, a woman tastes sleep of leaves
Father's green death-eyed closed in a waste: sleep of
leaves.*

*Like, the red-gold of maples swims in wet grass.
She wishes fish would not be in haste: sleep of leaves.*

*Her baby's sweat smells of milk: rain clings to the fern.
Nursing, baby curves into the chaste sleep of leaves.*

*Seed-winds play with her baby's dandelion
Seed-play can't reach her father's hair encased sleep of
leaves.*

Absorbed in poems, her baby's cry pulls her out.

Diane can't live long in the laced sleep of leaves.²⁶

Ғазалда арузнинг қатъий қоидаларига риоя қилинмаган бўлса-да, арузий оҳанг таъминланган. Инглиз ғазалларининг барчасида шу ҳолатни кўриш мумкин. Демак, бундан хулоса қилса бўладики, инглиз тилидаги жумла тузилиши ва грамматик қурилмаларнинг аруз қоидаларига бўйсунмаслиги туфайли аруз вазнини инглиз тилида тўлиқ қайта яратиш мумкин эмас. Аммо арузий оҳангни таъминлаш мумкин. Таржимон Л.Кметюкнинг навбатдаги таржимасида арузий оҳангни беришга бўлган кучли интилишни кўриш мумкин:

Ғазал²⁷:

Кўргали ҳуснунгни зору мубтало бўлдум санго.

He baloliz kun edikim oshno бўлдум санго.

Ҳар неча дедимки, кун-кундан узай сендин кўнгиш,

Ваҳки, кун-кундин батаррак мубтало бўлдум санго.

Ҳазрат Навоийнинг "...бўлдим санго" радифли ушбу ғазалидан парча арузнинг рамал баҳрида ёзилган бўлиб, уни ўз рукни (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун)

²⁶ Ravishing disunities. Edited by Agha Shahid Ali. Real English Ghazals. – New England Hanover and London: Wesleyan University Press, 2000. – P.20.

²⁷ Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 20 томлик. – Тошкент: Фан, 1988. Т.3. – Б. 37.

бўйича ўқилганда, ғазалдаги ҳижоларнинг чўзиқ-қисқалиги аниқ эшитилади.

Таржима:

*Dreaming of your beauty has wasted me away,
What an unfortunate day that was when I fell in love
with you.
How many times, day in day out, did I tell myself to
forget you.
But alas, from day to day ever more and more I love you.*

Л.Кметюк мазкур ғазални инглиз тилига таржима қилар экан, дастлаб арузий оҳангни яратишга ҳаракат қилган. Ғазалнинг биринчи мисраси таржимасида бунга эришган ҳам. Шартли равишда бу мисрани қуйидагича аруз ҳижоларига ажратиш мумкин:

Dreaming of | your beauty | has wasted | me away,
- V - - -V - - -V - - - V -

Инглизча *Dreaming* сўзидаги биринчи бўғиннинг чўзиқ ўқилиши, бу бўғиннинг арузда бир чўзиқ ва бир қисқа (-v) ҳижога ажратиш имкониятини берган. Шунингдек *your* сўзидаги *r* ундоши ўқилмасдан *йо* товушининг чўзиб ўқилиши, бу сўзни ҳам бир чўзиқ, бир қисқа (-v) ҳижода ифодалаш имконини беради. *Beauty* сўзидаги *у* тактеънинг охирида келгани учун чўзиқ (-) ҳижода талаффуз этилиш имкониятини берган. Яна бир муҳим жиҳат, инглиз китобхонининг бу таржимани қандай интонацияда ўқишини эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Агар китобхон табиий равишда бу таржимани инглиз силлабо-тоник системасига татбиқ этиб, урғули ва урғусиз бўғинларнинг алмашинувига мувофиқ ритмга солиб ўқиса, ғазал оҳангини мутлақо ҳис этмайди. Чунки бир инглиз стопаси аруздаги руқн тактеъси сингари маълум урғули туроқдан кейинги

турокчага бўлган бўғинларни ўз ичига олмайди, яъни бир стопада кетма-кет ургу олган бўғинлар учраши ҳам мумкин.

Демак, мисралинг арузга тушиши қолган мисраларда ҳам шундай муваффақиятга эришиш мумкин дегани эмас экан:

What an unfor|tunate day that| was when I| fell in love| with you.

— V — — — V — — — — V — — — —

How many ti|mes, day in day| out, did I| tell myself| to forget you,

— V — — — V — — — — V — — V — — — V —

But alas, from| day to day e|ver more and more I love you.

— V — — — V — V — — — — — — —

Кўриниб турибдики шеърий вазндаги оҳанг, ритм ва кофияланиш бузилган. Бунга икки тил грамматик қурилишидаги муайян фарқлар тўсқинлик қилган. Таржимада аслиятда бўлмаган предлог, артикль, ёрдамчи ва модал феъллар ҳисобига ҳижолаар меъёрдан ортиб кетиши натижасида руқн бузилиши кузатилади. Масалан, *не балолуз* тўрт ҳижоли бирикмаси таржимада *what an unfortunate* — беш бўғинли бирикмада таржима қилиниши мумкин. Ўзбек тилида учрамайдиган *an* — ноаниқ артикли, таржимада битта ҳижо кўпайишига хизмат қилмоқда. Иккинчи ва учинчи мисраларда рамал баҳрининг умумий шакли ўзгарган, яъни, мазкур мисраларда тақтеълар сони учдан ортиқ. Мисралардаги ҳижолаарнинг борган сари ўсиб бориши монотонликни келтириб чиқарган. Шунингдек 2-3-4-мисраларнинг *you* ўта чўзиқ бўғин билан яқунланганлиги, аслият ритмини ҳосил қилувчи а-а-а-б тарздаги кофияланишга путур етказган. Биринчи мисрада аруз шаклини қайта яратишга муваффақ бўлган Л.Кметюк кейинги

сатрларда оддий шеърий шаклни ҳам сақлаб қололмаган ва таржимани free verse – эркин шеър тарзида давом эттирган. Инглиз тили фонетикаси ва гап қурилиши қатъий шаклга эга бўлгани учун (М: шеъриятда эга-кесимнинг ўрин алмашишига йўл қўйилмаслиги, инглиз тилида феълларнинг to инфинитиви билан келиши каби ҳолатларга эга эканлиги) туркий поэзиядаги каби гап қурилишида эркинлик йўқлиги бу тилга қилинган таржиманинг арузга тушириш эҳтимолини чеклаб қўяди.

Аммо, юкорида зикр этилганлардан маълум бўладики, арузий оҳангга яқинлашиш имконияти мавжуд. Бунда арузда талаб этиладиган очиқ ва ёпиқ ҳижолаар ўртасида мутаносибликка риоя қилиш, тақтеъларнинг миқдорий нисбати ўзаро тенг бўлиши ва ҳижолаарнинг мавжуд рукнда белгилаб қўйилган ҳижолаар сонига имкон қадар тенглашиши талаб этилиши лозим.

Буни яхшироқ тасаввур қилиш учун, аввало, қуйида оҳанг жиҳатдан чўзиб ўқиловчи ҳижолаарни шартли равишда урғу белгиси (') билан ажратиб кўрсатамиз:

'Кўргали ҳус'нингни зору 'мубтало бўл'дим санго,
 'Не балолиг' кун эдиким 'ошино бўл'дум санго.
 'Ҳар неча де'димки, кун – кун'дан узай сен'дин кўнги,
 'Ваҳки, кун – кун'дин батаррак 'мубтало бўл'дум санго.

Мазкур белгидан кейин турган бир ҳижо баландрок пардада талаффуз этилади. Масалан, 'кўргали сўзида – кўр, сен'дин – сўзидаги дин ҳижолаари баланд оҳангда ўқилади. Шартли белги орқали ажратиб кўрсатилган ҳижолаардан кейин келаётган бўғинга урғу тушиши ва чўзиқрок талаффуз қилиниши ғазал ритмини келтириб чиқаради. Бу ҳақда арузшунос олима Д.Юсупова шундай дейди: “Байтда нечта рукн бўлса, шунча урғу бор. Тажриба шуни кўрсатадики арузий матнда урғу қисқа бўғиндан олдин келган чўзиқ бўғинга тушади. Аниқроғи, қисқа бўғиннинг

чап томонига жойлашади, чунки, қисқа бўғиндан аввал келаётган бўғин бошқаларига нисбатан чўзиқроқ талаффуз қилинади”²⁸. Диққат билан қаралса, рукннинг биринчи чўзиқ ҳижоси яъни **фо** га рукн урғуси тушаётганини кузатиш мумкин. Демак рукндаги ҳар биринчи ҳижо урғу олади. Кейинги уч ҳижо урғусиз. Ҳар бир янги урғу янги тактеъни бошлаб беради:

‘-V-- | ‘-V-- | ‘-V-- | ‘-V--

Энди баъзи услубий ўзгартиришлар киритиб, Л.Кметюк таржимасини аслият ритмига яқин янги вариантини яратамиз:

*‘Dreaming ‘of ‘your ‘beauty ‘has wasted ‘me away,
 ‘What an un‘for ‘tunate ‘day that ‘I fell in ‘love ‘along
 the way
 How ‘many ‘times day in ‘day out ‘I ‘told myself to forget.
 But alas the ‘love I feel ‘is ‘more than the word love ‘
 can say.*

Арузий оҳанг, ритм ва қофияланишга маълум миқдорда мувофиқ тушган бу таржимада аслият оҳангини ифодалаш мақсадида баланд пардада ўкилувчи ҳижоларга шартли равишда урғу белгиси ва синтагмани илова қилдик. Таржимада бу каби йўл тутиш Шарқ шеърляти оҳангини Ғарб ўқувчисига етказишда яхши самара беради. Бармоқ вазидаги шеърларни инглиз силлабо-тоник системасида ифода этганда бу усулни қўллаш шарт эмас. Гарчи инглиз фонетикаси қонун-қоидасига кўра предлог, ёрдамчи феъллар, ва х.к.лар урғу олмаса-да, арузий мусиқий оҳанг таржимада оҳангни ифодалаш учун *‘of* предлоги ва *‘has* ёрдамчи феълига урғу кўйишини тақозо этади. Мисрадаги

²⁸ Юсупова Д. Алишер Навоий ” Ҳамса” си да мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги. Филол. фан номзоди. дисс. – Тошкент, 2008. – Б. 89.

of предлогидан кейин келган синтагма ҳам шу мақсадда инглиз тили қоида­сидан мустасно равишда қўлланиши мумкин. Аммо аруздаги хос оҳангнинг мураккаблиги ва инглиз шеърий тизимидан кескин фарқланишининг ўзиёқ юқоридаги усулни қўллашни тақозо этади. Зеро, инглиз китобхонида Шарқ ғазали му­сиқийлигини ҳис қилиш қобилияти пайдо бўлишининг илк босқичларида бу тадбир ижобий натижа бериши мумкин. Таржимашунос Абдумурод Кўчибоев яқинда Францияда нашр этилган Алишер Навоийнинг 30 та сара ғазаллари таржимаси ва унга ишланган минаторалардан иборат мўъжазгина китобни Навоий даҳосини француз китобхонларига танитишдаги самарали қадам деб баҳолаганда тўла ҳақ эди. Аммо таржимон Муродхон Эргашев ишида бироз камчиликлар мавжуд эканлигини куйидагича изоҳлайди:

“Ул пари пайкарким, ҳайрон бўлмиш инсу жон анга,
Кимки ҳайрони эмас, мен телбаю ҳайрон анга.

Ғазал маъзини замонавий тилга чақсак, “Ул пари пайкарнинг гўзаллиги шу даражада беқиёски, у нафақат инсонларни, балки барча тирик мавжудотлар (инсу-жинслар)ни лол қолдириб қўяди. Кимки бу гўзалликдан лол (ҳайрон) қолмаса, мен уларга ҳайрон қолиб, телба даражасига тушиб қоламан”, – деган мазмунни англаймиз. Французча таржимаси:

Sa beauty freeque

A surpris bien des hommes aussi bien que les djines

Et qui n'est pas surpris me surpred follement

(Сўзма-сўз таржимаси: “Унинг парилардек гўзаллиги нафақат одамларни, жинларни ҳам лол қолдиради, Кимки ҳайрон қолмаса, мен уларга телбаларча ҳайрон қоламан”.)

Французчада аслиятнинг асосий маъно-мазмунни сақланган, аммо мисралардаги бўғинларнинг турлитуманлиги, аруздаги ўзига хосликлар, шунингдек радифга эътибор берилмаганлиги таржимани аслиятдагидек жозибадор, оҳангдор жаранглашига олиб келмаган. Бу ўринда шакл ва мазмун бирлиги ҳақида гап кетаяптики, шеърӣ таржимада бу тамойилга қатъий риоя қилиниши керак. Агар шаклни бузсак, мазмунга путур етади. Мазмун бузилмаслиги учун эса, аслият доирасида таржимага айрим бошқа сўзларни, турли экспрессив воситаларни қўшиш лозим бўлади. Таржимон айнан мана шу йўл билан бориб ғазал мазмунини, руҳини фаранг тилида аслиятга монанд қайта тиклашга уринган. Аммо аслиятда “жон анга-хайрон анга” радифли қофиялар орқали берилган оҳангдорлик таржимада ўз аксини топмай қолган”²⁹.

Мазкур мақолага жавоб тариқасида ёзган мақоласида таржимон Муродхон Эргашев ўзбек ва француз тиллари турли оилаларга мансуб эканлигини инобатга олган ҳолда, Навоийнинг сўзига “хиёнат қилмаслик” учун ҳаракат қилганлигини таъкидлайди³⁰. Шу мақсадда таржимон мисраларни иккига бўлиб вазни енгиллаштиришни маъкул кўрганлигини айтади. Албатта, ҳар бир муаммонинг осон ечимини топиш маъкул йўл. Балки, инглиз тилига таржима қилишда ҳам шу усулни қўллаш мумкиндир. Аммо шарқона ғазал жозибаси бўлган байтлардаги “шира” тушиб қолади. Таржимон ўзининг зиммасидаги масъулият ва қилаётган меҳнатини тарозига қўйиши керак. Ҳар қандай ҳолатда ҳам Шарқ шеърӣяти оҳангини инглиз, немис ёки француз тилида маромида етказиб бериш йўлини излаш лозим. Бунга эса жиддийроқ изланиш ва бу соҳадаги илмий

²⁹ Кўчибоев А. Навоий ғазаллари француз тилида // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2010, – № 2 – Б. 101.

³⁰ Муродхон Эргашев. Икки мақолага бир жавоб // Ёшлик. – Тошкент, 2011, – № 2 – Б. 52.

тадқиқот натижалари асосида эришиш мумкин. Зеро, янгича шеърӣ оҳанг ҳар доим ўз оригиналлиги билан чет эл китобхонини жалб этиб келган. Бунга Шарқ ғазалиётидан илҳомланиб шарқона руҳ ва оҳангда ёзилган Гётенинг немисча, Лорканинг испанча ғазаллари мисол бўла олади. Муродхон Эргашевнинг жавоб мақоласидаги қуйидаги фикрлари ўринли *“...ғазалларни француз тилига ўғиртишда бизга қўлланма бўлиши мумкин бўладиган илмий тадқиқотлар амалга оширилмаганлиги, суяниб иш кўришимиз мумкин бўлган манбаларнинг йўқлиги сабабли, биз ўз йўлимизни ўзимиз очиб олишимизга тўғри келди”*.

Дарвоқе, Навоийни чет тилларига таржима қилишни шошма-шошарлик билан амалга ошириб бўлмайди. Бу борада кўп босқичли илмий изланишлар қилиниши, таржимонлар учун йўналиш бера оладиган амалий ва назарий тавсиялар ишлаб чиқилиши лозим. Шеърӣ таржиманинг дастлабки шарт аслиятга мувофиқ шакл танлашдан иборат. Унга мувофиқ тарзда вазн ёки мусиқийликни таъминлаш кейинги шартдир. Вазн нотўғри танланса, маъно ҳар қанча тўғри берилмасин, бундай таржима муваффақиятли ҳисобланмайди. Чунки шакл ўзгариши билан шеърнинг ритми, оҳанги ўзгаради, бир эстетик воқелик бошқа эстетик воқеликка айланади, шунга мувофиқ унинг ўқувчига таъсир кучи ҳам ўзгача бўлади³¹.

³¹ Очиллов Э. “Девони Фоний”нинг ўзбекча таржималари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. № 1. – Б. 9

РУБОЙЛАРНИНГ ИНГЛИЗЧА ЖАРАНГИ

Навоий рубойларини инглиз тилига таржима қилиш ишлари ташаббускорларидан бири истеъдодли таржимон Қосим Маъмуровдир. Албатта, рубой шаклий хусусиятлари ва ички қофияланиши жиҳатидан ғазалдан фарқ қилиб, вазн қўлланиши жиҳатидан соддарокдир. Шу маънода Қосим Маъмуров унинг оҳангини таржимага аниқ кўчира олиш, туркий рубойлар жарангини инглизча янгираш имкониятини топган.

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,

Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Ҳар неники севмак ондин ортуқ бўлмас,

Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Таржима:

I love you more than my soul, oh, my dear,

I love you more than all numbers, oh, my dear,

Loving anything can not be more than that,

I love you much more than that, oh, my dear.

Рубойнинг инглизча жаранги ҳам айнан шарқона оҳангга эгаки, бундай шеърлар инглиз лирикасида учрамайди. Аммо мазкур рубойдаги “Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз” мисрасида шоир “сон” деганда айнан санок сонларни назарда тутмаган, балки “саналиши мумкин бўлган ҳар қандай мавжудотдан-да кучлироқ севаман” демоқчи. Бу эса чексизликни англатади. Шу ўринда таржимон сон сўзини соддагина қилиб – numbers (рақамлар, сонлар) сўзи билан таржима қилиб жиддий хатога йўл қўйган:

I love you more than all numbers, oh, my dear

(Сўзма-сўз таржимаси:

Мен сени ҳамма рақамлардан-да кўра кучлироқ севаман, азизим.)

Инглиз тилида “ҳамма рақамлардан кўра кучли севамоқ” деган ибора йўқ. Бинобарин, чет тилида ўта жўн чикқан бу иборани Навоий ҳам қўллаётгани йўқ. Агар таржимон “сондин” сўзининг байтдаги маъноси санаб адоғига етиб бўлмас чексизлик эканлигини тушунганида инглиз тилида бу сўзни – infinity (чексизлик) деб берган бўлар эди.

Кўриб турганимиздек, бу сўзнинг 1-маъноси чексизлик, чегара билмас масофа, 2-маъноси жуда катта санокқа эга бўлган реал ва мавхум предметлар, катта санок сонлар. Баъзан араб рақамларини ҳам англади: Arabic numeral, arithmetic progression, base, coefficient, common factor, common multiple, computation, constant, cube, cube root.

Демак, бу сўз айнан санаб бўлмайдиган чексизликни билдиради. Инглиз бадий алабиётида мазкур байт таржимасига айнан мос келувчи: Love more than infinity – чексизликдан-да кўпроқ севамоқ деган ибораси мавжуд. Шу мисрани мутаржим:

I love you more than infinity, oh, my dear,

деб таржима қилганда эди, инглиз тилида аслиятнинг бор маъноси ва бадийлиги тўлиқ ифодалаб берилар эди.

Алишер Навоий рубоийлари орасида қофиялар тўрт бўлакка бўлинган ҳолда яратилганлари ҳам бор. Дастлабки уч бўлақда бир хил қофияли сўзлар келтирилади. Шерда бундай усул қўлланилганда ички қофия санъати ҳосил бўлади. Бунга қуйидаги рубоий мисол бўлади:

Кўз бирла қошинг яхши, қабогинг яхши,

Юз бирла сўзинг яхши, дудогинг яхши.

Энг бирла менгинг яхши, сақоғинг яхши,

Бир-бир не дейин, бошдин-аёгинг яхши.

Навоий мазкур рубойида тавзиъ санъатидан ҳам усталик билан фойдаланиб суюклининг “бошдин-аёғ” гўзал қиёфасини мохирлик билан тасвирлаган.

Таржимаси:

Your eyes and brows are good, eyelids are good,

Your appearance and words are good, your lips

are good,

Your cheeks with marks are good, chins are good,

Shall I name one by one, you are good from head

to foot.

Аслиятдаги отларнинг уюшиб келиши таржимага ҳам кўчган. Таржимон радифдан олдин келган қофиядош “қабогинг, дудогинг, сақоғинг, аёгинг” сўзларини инглиз тилида eyelids, lips, chins сўзлари билан бериб, тил имкониятидан келиб чиққан, натижада ўзаро оҳангдошлик ҳосил қилишга интилган ва бунга эришган. Таржимада рубойи оҳанги тўлиқ сақлаб қолинган ва инглизча бўёқдорликдан холи. Инглиз поэзиясида аруз бўлмаганидек, ўзбек шеърлятида ҳам ямб йўқ. Бундай қараганда, ямб билан аруз ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Бир-биридан йироқ бўлган икки шеърлий система ва анъанани “омихта” қилишда таржимон журъат билан қалам сурган. У инглиз ямбига асл нусхадаги ихчамлик ва эмоционалликни сақлай оладиган, янги оҳанг берувчи радифли қофия киритган. Натижада қандайдир учинчи – она тили ва бўлак тилдаги шеърлий унсурлар омихтасидан иборат назмий муштараклик барпо этилган. Энг қизиғи шундаки, аслиятдаги тавзиъ санъати таржимада қайта яратилган.

Алишер Навоий ёрни янада жозибалироқ тасвирлаш мақсадида ташбеҳ санъатидан ва унинг турларидан ҳам кенг фойдаланади:

*Дедим зақанинг тутуб, сақогингни ўпай,
Кўз-қошингга суртубон қабогингни ўпай,
Гулдек юзунг ислабон дудогингни ўпай,
Йўқ, йўқ, йўқ, агар десанг аёгингни ўпай.*

Алишер Навоий бу ташбеҳда “-дек” қўшимчасидан фойдаланиб ташбеҳи мутлақ (аниқ ўхшатиш) хилини ҳосил қилмоқда. “Ўпай” радифли рубоий таржимасига ҳам оҳанг ва жарангдорлиги жиҳатидан шарқона услубнинг ғарбча жаранги, дея баҳо бериш мумкин.

Таржима:

*I said, holding by your chin your cheeks I kiss,
Licking your eyes with eyelids your brows I kiss,
Smelling your rosy cheeks your lips I kiss,
If you say: No, No, No, your foot I kiss.*

Таржима шу даражада аниқ ва тушунарли чиққанки, инглизча матнданоқ Навоий оҳанги сезилиб туради. Ошиқнинг ёр лаби, ёноқлари, кўзу қошларидан ўпиш орзуси ва бу орзуга эришолмаса, яъни маънан баландда турган маъшука руҳсат бермаса, ҳеч бўлмаса, оёғидан ўпиш ва ёр васлига етиш илоҳий ва мажозий ишқ савдоси дардига малҳам бўлиши иккала матнда (аслият ва таржимада) бирдек тушунарли ва чиройли ифода этилган. Рубоийда қўлланган саволу жавоб санъати ҳам таржимада қайта яратилган. Инглизча таржимага Навоий рубоийларининг оҳанги ва руҳиятининг кўчганлигига ва бу оҳанг таржимоннинг шуурига сингиб кетганидан таржимон бу қадар муваффақиятга эришган бўлиши мумкин.

Эй шарбати лаълинг оби ҳайвондин алаз,
Ҳайвон суйини қуйки, чучук жондин алаз.
Не жондин алаз, не оби ҳайвондин алаз,
Ким ҳар неки йўқ ондин алаз, ондин алаз.

Таржимаси:

*Oh, the juice of your lips is sweeter than alive water,
Don't say alive water, it is sweeter than soul,
Is not better than soul, better than alive water,
If there is nothing better than that it is much dearest than
alive water.*

Сўзма-сўз:

*Лабинг шарбати тириклик сувидан-да ширин,
Тириклик суви эмас жондан-да ширин,
Жондан эмас тириклик сувидан ширин,
Агар ундан азизроқ бир нарса бўлмаса, тириклик
сувидан азизроқ.*

“Чучук жон” — ибораси ширин жон маъносида қўлланмоқда, аммо жон — муқоясада тириклик суви, яъни “оби ҳайвон”дан ортиқроқ эканлиги айтилмоқда. Лекин шоир қилинаётган муқоясалар суюқлик, яъни “лаб шарбати” атрофида бораётганлиги учун жонни “чучук” деб атади. “Чучук” сувга нисбатан қўлланиладиган сифат, яъни ичса бўладиган сув, кейинчалик бу сўз “ширин сув” деб қўллаб келинган. Таржимон қўллаган “sweeter than soul” қалбдан кўра ширинроқ ибораси инглиз бадийий тилида учрамади. Агар сувга нисбатан ишлатиладиган ва Навоий жонга нисбатан қўллаган “чучук” сўзининг инглизча маънодоши “pure” — тиниқ, шаффоф, тоза (сувга нисбатан) сўзи қўлланганда нур устига нур бўлур эди. Бинобарин, “pure than soul” — қалбдан кўра тиниқроқ, тозароқ ибораси инглиз шеърлятида учрайди:

*I represent a word that has no definition
Authentic, genuine pure than a soul of a christian....*

Навойи ғазалиёти мисли бир уммон, бу уммонда дурни олиб чиқиш учун катта маҳорат талаб этилади. Рубойидаги “чучук” сувга нисбатан қўлланганми ёки жонгами – муаллиф даҳосигагина аён. Аммо инглиз тилида “pure than a soul” ибораси қўлланганда мисрадаги икки маънони ҳам очиб бера олади. Зулқофиятайн санъати Навоий шеърларида энг кўп қўлланган бадий усуллардан ҳисобланади. Бунда шеър мисраларида жуфт оҳангдош сўзлар қофия бўлади. Шеър мисраларидаги сўзлар икки ёки ундан ортик маротаба такрорланиб келса такрир санъатини ҳосил қилади. Агар байт мисраларида ёндош жуфт сўзлар такрорланиб келса, мукаррар бадий санъати қўлланилган бўлади. Эътибор берилса, юқорида келтирилган барча рубойларда келтириб ўтилаётган бадий санъатлар ишлатилган.

*Is not better than soul, better than alive water,
If there is nothing better than that it is much dearest
than alive water.*

(Сўзма-сўз таржимаси:

*Жондан эмас, тириклик сувидан ширин,
Агар ундан азизроқ бир нарса бўлмаса, тириклик
сувидан азизроқ.)*

Кўриб турганимиздек, шоир айтмоқчи бўлган лабинг шарбати олдида “жон нима”, “тириклик суви нима” деган кучли ҳис-ҳаяжонга йўғрилган ўз фикридан қайтиш санъати ўрнига, таржимада яна орттирма нисбат бериш кўзга яққол ташланмоқда.

Шу мисра қуйидагича таржима қилинса, мақсадга мувофиқ бўларди:

*No compare better or not than soul and alive water
If there is the dearest its more better.*

Тириклик суви ёки жондан яхшироқ эканлигини муқояса қилиб бўлмайди,

Нимаки энг азиз бўлса, ўшандан-да азизроқ.

Алишер Навоий шеърлятида кўплаб бадий санъатлар қўлланган бўлиб, биз улардан айрим намуналарни келтирдик. Умуман олганда, Алишер Навоий мумтоз шеърлятнинг бадий маҳорат сирларини пухта эгаллаган шоир. Шу сабабли унинг шеърлятида турфа хил бадий санъатлар учрайдики, уларни кенгроқ тадқиқ қилиш орқали шоир поэтикасига оид муайян хулосаларга келиш мумкин. Навоий рубоийларида қўлланган бадий санъатлар палитрасини чет тилида бор рангида қайта яратиш мушкул. Аммо шоир қўллаган сўз ва ибораларнинг таржима тилида ўқишли ва жарангдор эквивалентларини топиб ўтирилишида таржимонлар масъулдирлар. Зеро, аслиятдаги пурмаъно сўз таржима тилида жўн, сохта бирикма кўринишини олиши ҳеч гап эмас. Бу каби камчиликларга йўл қўймаслик учун Навоий асарларидаги сўзларнинг икки тилли изохли луғатларини яратиш лозим кўринади.

Албатта, таржимада оҳанг муҳим. Ўзига хос жарангга эга лирик жанр чет эл китобхонида кўпроқ қизиқиш уйғотади. Кўшиқ мисолида айтадиган бўлсак, унинг матнидан кўра биринчи навбатда ёқимли оҳанги эътиборни тортади. Навоий ижодиётини инглиз тилига таржима қилишда маъно билан бир қаторда оҳанг биринчи ўринга қўйилиши зарур деб ўйлаймиз.

ХОТИМА ЎРНИДА

Навоий ғазаллари таржималарини кузатар эканмиз, мутаржимлар, асосан, шоирнинг фалсафий мазмундаги ботиний ва зохирий маънога эга мушоҳадаларини англаб етишга ожизлик қилаётганликларини, натижада Навоий дунёқарашининг ифодаси ўқувчига етиб бормаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Ғазаллар таржимасида бадий образлилик ва услубни сақлаб қолиш жараёнида шеър мисраси остида яширин фалсафани тушуниб таржима қилиш таржимондан муайян тайёргарлик ва тегишли билимларни талаб қилиши табиий.

Таржимонга аслиятдаги бадий санъатларни қайта яратиш жараёнида қуйидаги субъектив омилларнинг ҳалақит беришини кўрсатиш мумкин:

- а) Шарқ бадий санъатлари мазмун-моҳиятидан етарли хабардор бўлмаслик;
- б) тасаввуф ғояларини яширин ифодалаш усул ва воситалари услубиятини етарли идрок этмаслик;
- в) Шарқ шеъриятида етакчи бўлган шакл ва маъно нисбатига қаттиқ риоя қилиш принципини назардан қочириш.

Шунингдек, қуйидаги объектив омилларни ҳам таъкидлаш ўринлидир:

- а) таржима тили контрастивлиги жиҳатидан Шарқ бадий санъатларини қайта яратишга имкон бермаслиги;
- б) борлиқни фалсафий-мистик тушуниш мезонларининг турли кутбларга мансублиги;
- в) Шеър илми назарияси ва тизимининг кескин фарқланиши.

Инглиз мумтоз адабиётидан таржима қилганда, хусусан, сонетлар таржимасида унинг жанрий талабларига

катъий риоя қилинади. Туркий шеърят таржимасида ҳам шу йўлдан борилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини инглиз тилига таржима қилганда, жанрнинг формал жиҳатлари сақлаб қолиниши муҳим аҳамиятга эга.

Алишер Навоий асарлари классик услуби ва оҳангини бошқа тилда қайта яратиш учун ўша тилнинг Навоий замонасига параллел даврдаги архаик сўзлар луғатидан фойдаланиш самарали натижа беради. Масалан, Навоий ғазалиётини инглиз тилига ўгиришда, унга даврий жиҳатдан мувофиқ келувчи Шекспир асарлари лексикасидан фойдаланилса, юксак услуб, давр руҳияти таржимада ёрқинроқ ифода этилиши мумкин. Бундай тажриба “Фарҳод ва Ширин” достонини рус тилига таржима қилишда амалиётда қўлланган.

Шарқ мумтоз ғазаллари таржимасида оҳанг ва маъно яхлитлиги муҳим. Фақат маънони ёки биргина оҳангни қайта яратиш орқали Ғарб китобхонида эстетик завқ уйғотиб бўлмайди. Навоий ғазалиётининг асосини фалсафий мазмун, оҳанг ва юксак бадиий тасвир ташкил этар экан, бу учликни таржимада уйғун ифодалаш энг маъқул ечимдир.

Арузда ёзилган ғазал инглиз силлабо-тоник шеъринг системасидаги бирор бир вазнда таржима қилинса ўзининг мусиқийлиги ва таъсирчанлигини йўқотади. Ғазалларнинг умумий ритми ва оҳангининг таржимада сақлаб қолиниши кўп жиҳатдан шу ғазалнинг аруз баҳридаги тақтеълар миқдорига боғлиқ. Ғазал таржимасидаги оҳангни инглиз китобхони осон илғаб олиши учун таржиманинг арузий оҳангда ўқилиш тартиби транскрипция ва тонограммада илова қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Аруз вазни инглиз халкига мутлақо бегона оҳанг. Охирги даврларгача арузда ёзилган шеърни инглизтилли халқлар қабул қилмайди, деган фикр мавжуд эди. Бирок бугунги даврда инглиз тилида яратилган ғазалларнинг пайдо бўлаётгани туркий адабиётни тарғиб этишга яхши замин тайёрламоқда. Шундай экан, Навоий ғазаллари мазмунини таржимада яхлит акс эттириш учун, эркин шеър усули билан чекланмасдан имкон қадар ғазал оҳанги ва умумий ритминини таржимада сақлаб қолиш йўллари тажриба қилиб кўришга ҳаракат қилсак тўғри бўлади.

МУНДАРИЖА

АДК: 811.312.124
КВК 83.3(2)7

Сўзбоши ўрнида.....3

Ғазал таржимасида шакл ва мазмун мутаносиблиги.....5

“Қизил, сориг, яшил”.....9

Шам торини паришон қилиш йўли.....17

“Қаро кўзум” жозибаси.....21

“Ўн саккиз минг олам”.....39

“Ўлмасун”.....49

“Сарви гуландомимға айт”.....60

Муסיкийлик-ғазал шарти.....73

Рубойларнинг инглизча жаранги.....84

Хотима ўрнида.....92

“BAVOX” нашриёт кўрсаткичи
“BAVOX” МЧК ва “BAVOX” МЧКнинг қўзғатилган асарлари
100100 Тошкент, Юсуф Хосроқул кўчаси, 103-ўй

Навобахш байтлар жозибаси: рисола. / Тошкент, “BAYOZ”,
2017. – 96 бет.

ISBN 978-9943-4644-7-6

УДК: 811.512.154
КБК 83.3(5Ў)

Шухрат Сирожидинов
Гулноза Одилова

НАВОБАХШ БАЙТЛАР ЖОЗИБАСИ

Техник муҳаррир	Дилшод Хўрозбоев
Дизайнер	Баҳодир Тўхлиев
Саҳифаловчи	Бекзод Раҳматов

Нашриёт лицензияси: АИ №234, 11. 02. 2013.

Босишга рухсат этилди: 04.02.2016.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 60x84 ¹/₁₆.

Times гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб нашриёти: 4. Шартли б.т: 6.

Адади 200 nusxa. Буюртма № 6.

“BAYOZ” нашриётида нашрга тайёрланди

“BAYOZ” МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.
100100, Тошкент. Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй.

ISBN 978-9943-4644-7-6

